

Tartu Ülikool
Filosoofiateaduskond
Ajaloo ja arheoloogia instituut
Uusima aja õppetool

Liisa Randmaa

**Põhjamaade kuvand eestikeelsetes geograafia- ja ajalooõpikutes
1849-1939**

Bakalaureusetöö

Juhendaja: Karin Hiiemaa, *PhD*

Tartu
2013

SISUKORD

SISSEJUHATUS.....	3
I EELARVAMUSEST TEISE PROBLEEMINI. TEOREETILISI LÄHTEKOHTI.....	6
1.1 Eelarvamus, stereotüüp, kuvand	6
1.2 Teisesus	10
II ÕPIKUD AJALOOALLIKANA.....	12
2.1 Lugu, stiil ja vaatepunkt	12
2.2 Geograafia- ja ajalooõpikud 1849-1939.....	14
2.2.1 Allikmaterjali hulk ja nihked võrdlusalustes	14
2.2.2 Ajalooline taust. Mõju õpikute vaatepunktile.....	15
2.2.3 Metoodika ja autoristiil.....	17
2.2.4 Tekstide rändamine.....	18
III PÕHJAMAADE KUVAND EESTIKEELSETES GEOGRAAFIA- JA AJALOOÕPIKUTES 1849-1939. .	20
3.1 Põhjamaadest mõtlemise suundi.....	20
3.1.1 Ajaloolised opositsioonipaarid.....	20
3.1.2 Maastikud.....	21
3.1.3 Moodne heaoluriik.....	21
3.2 Viikingid – kõigi põhjamaalaste eellased.....	22
3.2.1 Eestlaste seosed viikingitega.....	24
3.3 Rootsi – punased majad ja põline vabadus.....	25
3.3.1 Loodus- ja kultuurmaastik.....	25
3.3.2 Inimloomus ja ühiskond	26
3.3.3 Ajalooline kuvand.....	27
3.3.4 Eesti hinnang Rootsile.....	29
3.4 Norra – kalurite ja meremeeste kodu	30
3.4.1 Loodus- ja kultuurmaastik.....	30
3.4.2 Inimloomus ja ühiskond	31
3.4.3 Ajalooline kuvand ja Eesti seosed Norraga.....	32
3.5 Taani – eeskujulik väiketalundite maa.....	32
3.5.1 Loodus- ja kultuurmaastik.....	32
3.5.2 Inimloomus ja ühiskond	33
3.5.3 Ajalooline kuvand.....	34
3.5.4 Eesti suhe Taaniga.....	35
3.6 Island – imepärane loodus ja vanagermaani kultuur.....	36
3.6.1 Loodus- ja kultuurmaastik.....	36
3.6.2 Inimloomus ja ühiskond	36
3.6.3 Ajalooline kuvand ja Eesti seosed Islandiga.....	37
KOKKUVÕTE.....	38
ALLIKAD JA KIRJANDUS.....	40
LISAD.....	49
SUMMARY.....	52

SISSEJUHATUS

Mõeldes Põhjamaadele meenuvad harilikult esimesena löökväljendid nagu *heaoluihiskond, maaliline loodus, vana hea rootsi aeg*. Eestis peetakse kõnealust piirkonda üldiselt pigem positiivset kui negatiivset väärtust kandvaks. Käesoleva töö eesmärgiks on Põhjamaadest loodud mõttepilti ehk kuvandit uurida ajaloolisest vaatenurgast, kasutades selleks aastatel 1849-1939 ilmunud eestikeelseid geograafia- ja ajalooõpikuid. Põhiküsimuseks on, milline kuvand on neis Põhjamaadest loodud ning, seejärel, kas Eesti iseseisvumine tõi selles kaasa muutusi?

Teema käsitlemine on vajalik, sest ehkki Põhjamaid ühendab Eestiga geograafiline lähedus, kuulumine Läänemere kultuuriruumi ning rohked ajaloolised kontaktid, ei ole varasemalt meie suhtumisele neisse suuremat teaduslikku tähelepanu pööratud. Aktiivsemalt on huvi tuntud Soome vastu, peamiselt põhjanaabrite endi poolt¹, samuti eri rahvuste kuvandite osas võõrvõimude-aegseis õpikuis². Küllalt hästi on kaetud Aafrika suund³. Põhjamaade lisamine sellesse nimistusse rikastab arusaama neist lähimaadest, kõneleb aga üht-teist olulist ka eestlaste suhtumisest iseendasse.

Põhjamaade all mõistetakse siin Rootsit, Norrat, Taanit ning Islandit. Soome väljajätmist uurimisel piirkonnast põhjendab esiteks eelpool nimetatud suhteliselt suur tähelepanu, mis selle riigile on juba osaks saanud, ning teiseks asjaolu, et tulenevalt väga lähedasest asukohast ja rohketest kultuurikontaktidest tajub Eesti üldsus Soomet eraldiseisvana kõigist teistest riikidest, mistõttu tema kuvandit on otstarbekas käsitleda eraldi.

Ajaliste piiride määratlemisel on lähtutud soovist katta periood eestlaste rahvusliku

-
- 1 Siinkohal olgu nimetatud K. Aleniuse suur panus sellesse uurimisteemasse. Vt. nt. Alenius, K. *Ahkeruus, edistys, ylimielisyys. Virolaisten Suomi-kuva kansallisen heräämisen ajasta tsaarinvallan päättymiseen (n. 1850-1917)*. Studia Historica Septentrionalia 27. Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys, Rovaniemi 1996. või Alenius, K. *The Images of Neighbours: Estonians and Their Neighbours*. // Alenius, K., Fält, O. K., Jalagin, S. (toim.). *Looking at the Other – Historical Study of Images in Theory and Practise*. Oulu: Oulu University Press, 2002.
 - 2 Vt. nt. Kukk, K. *Riikide ja rahvaste kuvandid saksa okupatsiooni aegsetes Eesti ajaloo- ja geograafiaõpikutes*. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool, ajaloo ja arheoloogia instituut, 2011. ja Tulviste, T. *Ameerika Ühendriikide kuvand nõukogude perioodi eestikeelsetes ajalooõpikutes*. Magistritöö. Tartu Ülikool, ajaloo ja arheoloogia instituut, 2001.
 - 3 Vt. nt. Hiiemaa, K. *Aafrika retseptatsioon eestikeelses trükisõnas (kuni 1917)*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2006. ja Klaassen, O.-M. *Aasia ja Aafrika 1900-1918 ning kontaktid Eestiga*. Tartu: Tartu Ülikool, 1992.

ärkamise ning iseseisvuse kaotuse vahel. Et rahvuslik ärkamine on pikem protsess, mille algust ega lõppu ei saa seostada kindla kuupäeva ja aastaarvuga⁴, siis on pidepunktiks valitud 1849. aasta, mil ilmus teadaolevalt esimene eestikeelne geograafiaõpik⁵. Esimese ajalooõpiku ilmumiseni jäi siis veel üheksa aastat⁶. Ehkki Eesti kaotas iseseisvuse alles 1940. aastal, pärinevad viimased käsitletavat õpikud 1939. aastast. Esiteks jõuti need tõenäoliselt veel koolides kasutusele võtta, teiseks aga algas järgmine õppeaasta juba uue võimu perioodil, nii et vähesed ilmunud õpikudki olid kirja pandud juba selles vaimus.

Kasutatud on üksnes Eesti alal ilmunud eestikeelseid kooliõpikuid, mille valim on koostatud Eesti Kirjandusmuuseumi arhiivraamatukogu kartoteegi põhjal. Üldiselt ei ole kaasatud kordustrükke ning keskendutud on tekstiosale. Illustratsioonide (kaartide, diagrammide ja tabelite jms) seostamine tekstipõhise kuvandiga oleks tänuväärne täiendus käesolevale tööle. Esialgne hüpotees lähtub sellest, et kogu vaadeldaval perioodil esitatud kuvand on võimalik jaotada kahte ossa, algse murdepunktiga 1918. aastal. Andmete analüüsiks on kasutatud võrdlevat meetodit.

Töö teoreetiline osa toetub imagoloogia uurimissuunale, mille vajalikkuse kohta küsis majandusteadlane Kenneth E. Boulding oma käsitluses „The Image. Knowledge in Life and Society“ juba 1956. aastal⁷. Töö **esimene peatükk** annabki ülevaate imagoloogia põhiterminist *kuvand* koos sellega seonduvate mõistetega, samuti niinimetatud *teise probleemi* tagamaadest. Peatüki koostamisel on põhiliselt lähtutud Ameerika ajakirjaniku ja intellektuaali Walter Lippmanni teosest „Public Opinion“⁸ ning psühholoog Gordon W. Allporti käsitlusest „The Nature of Prejudice“⁹.

Teine peatükk keskendub ajaloo ülestähendusele kirjasõnas. Esmalt tutvustatakse protsessi kahe põhilise küsimuse – *mida ja kuidas?* - vahekorda ning seejärel näidatakse, kuidas on selle suhtes eriti tundlikud õpikud. Edasi seostatakse uurimisel kasutatud õpikute ülesehitus haridusajaloolise taustaga, luues seega Põhjamaade kuvandi käsitlemisele laiemat

4 Käsitlusvõimaluste osas vt. nt. Laar, M. *Äratajad: rahvuslik ärkamisaeg Eestis 19. sajandil ja selle kandjad*. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2005.

5 Paatsi, V. Berend Gildenmann. Ühe XIX sajandi eesti kirjamehe elusaatus. // *Keel ja Kirjandus* XLVI(3), 2003. Lk. 214.

6 Esimene ajalooõpik pealkirjaga „Sündinud asjade juttustamine“ ilmus 1858. aastal sarja „Koli=ramat“ 7. osana. Palamets, H. *Ülevaade ajaloo õpetamise arengust : õppevahend ajaloo-osakonna üliõpilastele*. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 1968. Lk. 33.

7 Vt. Boulding, K. E. *The Image: Knowledge in Life and Society*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1973.

8 Lippmann, W. *Public opinion*. [Santa Monica]: BN Publishing, 2007.

9 Allport, G. W. *The Nature of Prejudice*. Garden City, New York: Doubleday & Company, Inc., 1958.

konteksti. Peatükk toetub kirjandusteadlase Märt Väljataga artiklile „Narratiiv“¹⁰; geograafiaõpikute osas põhiliselt Vello Paatsi¹¹, ajalooõpikute osas aga Hillar Palametsa¹² teadustööle.

Kolmas peatükk annab lühiülevaate Põhjamaadest mõtlemise ajaloolistest suundadest ning teeb seejärel kokkuvõtte tööst allikatega, esitades geograafia- ja ajalooõpikutes loodud Põhjamaade kuvandi. Teema mõtestamisel on abiks olnud Manfred Belleri ja Joep Leersseni artiklikogumik „Imagology. The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters“¹³, Peter Stadiuse „Southern Perspectives on the North: Legends, Stereotypes, Images and Models“¹⁴ ning Michael Jones'i ja Kenneth R. Olwigi toimetatud „Nordic Landscapes. Region and Belonging on the Northern Edge of Europe“¹⁵.

10 Väljataga, M. Narratiiv. // *Keel ja kirjandus*, LI (8-9). 684-697.

11 Paatsi, V. *Eesti talurahva loodusteadusliku maailmapildi kujunemine rahvakooli kaudu (1803-1918)*. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikooli kirjastus, 2003. ja Paatsi, V. Eestikeelne geograafiaõpik 1816-1944. // *Kooliraamatu arengust Eestis: 12.-14. märtsini 1992 Tartus toimunud Eesti kooliajaloo V konverentsi materjalid*. Tartu: B.G. Forseliuse Selts, 1996. Lk. 53-55.

12 Palamets, H. *Ülevaade ajaloo õpetamise arengust*. ja Palamets, H. Eesti Vabariigi koolides kasutatud ajalooõpikutest aastatel 1919-1940. // *Kooliraamatu arengust Eestis: 12.-14. märtsini 1992 Tartus toimunud Eesti kooliajaloo V konverentsi materjalid*. Tartu: B.G. Forseliuse Selts, 1996.

13 Beller, M. Leerssen, J. (toim.) *Imagology. The cultural construction and literary representation of national characters. A critical survey*. Amsterdam, New York: Rodopi, 2007.

14 Stadius, P. *Southern Perspectives on the North: Legends, Stereotypes, Images and Models*. Gdańsk : Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego ; Berlin : Nordeuropa-Institut der Humboldt-Universität zu Berlin, 2001.

15 Jones, M., Olwig, K.R.(toim.) *Nordic landscapes: region and belonging on the northern edge of Europe*. Minneapolis : University of Minnesota Press, 2008.

I EELARVAMUSEST TEISE PROBLEEMINI. TEOREETILISI LÄHTEKOHTI.

1.1 Eelarvamus, stereotüüp, kuvand

Igal inimesel on maailmast oma, isikupärane arusaam. Tulenevalt vajadusest ümbritsevat keskkonda mõista ning seal aset leidvates protsessides osaleda, võtame päeva jooksul vastu lugematuid otsuseid. Ehkki iga olukord on millegi poolest varasemast erinev, ei nõua igapäevaste otsuste langetamine enamasti ülemäära pingutust. Võime näiteks üsna täpselt öelda, milline toit on maitsev või millist me kunagi ei prooviks, kelle poliitilisi vaateid pooldame ja kellel me häält oodata ei tasuks. Oleme teadlikud sellest, mis meeldiv ja mis mitte, sest toimime varem omandatud kogemuste varal. W. Lippmanni sõnul on selline käitumine ootuspärane, sest säärast vaimset pagasit, mis elu pisiasju ükshaaval hallata võimaldaks, inimesel pole. Nii tuleb nüanssidega toimetulekuks reaalsus enesele lihtsamaks mõelda ja inimest tema argipäevas võib võrrelda maailmaränduriga, kes orienteerumiseks kaarti vajab.¹ Sellist inimese peas kujunevat kaarti võib nimetada **kuvandiks** või *imagoks*.² Metafoorsed ümberütlused nagu kaart, aga ka „sisemised pildid meeles või hinges“³, annavad imago olemusest kiire, värvika ja tabava ettekujutuse. Ometi on nad ise kõigest kuvandi mõistet iseloomustavad stereotüüpsed väljendid, mis ei selgita nende teket ega seoseid teiste sarnaste mõistega.

Tõepoolest võib kolme mõiste eristamisega tekkida raskusi, sest osaliselt nende tunnused kattuvad. André W. M. Gerrits on stereotüüpide ja kuvandite kohta märkinud, et oma olemuselt jäävad need reaalsuse ja väljamõeldise piirile⁴. Et seda seost selgitada, tuleb

1 Lippmann, W. *Public opinion*. Lk. 11.

2 Kummagi sõna tiheda kasutuse tõttu võib nende tavatähendus olla hägustunud. Siinkohal meeldetuletuseks nende tähendused Eesti keele seletava sõnaraamatu [EKSS] järgi: *kuvand* – esemest, olendist v. nähtusest loodud kujutluspilt, imago. *Imago* – avalikkuses kujunenud pilt kellestki v. millestki, kuvand; nägu, maine. Kuigi *kuvandi* mõiste on EKSS-i järgi pisut laiem kui *imago*, on käesolevas töös antud sõnadele võrdne kaal. *kuvand*. // *Eesti keele seletav sõnaraamat*, 2. kd., K. Langemets, M. et al. (toim.) Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2009. Lk. 621. ja *imago*. // *Eesti keele seletav sõnaraamat*, 1. kd., A-J. Langemets, M. et al. (toim.) Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2009. Lk. 593.

3 Tsiteeritud järgneva teose kaudu: Beller, M. *Perception, image, imagology*. // Beller, M. Leerssen, J. (toim.) *Imagology. The cultural construction and literary representation of national characters. A critical survey*. Amsterdam, New York: Rodopi, 2007. Lk. 4.

4 Gerrits, A., Adler, N. (toim.). *Vampires Unstaked*. Lk. 2.

alustada **eelarvamuse** mõistest, mille kohta eelnev väide samuti kehtib. G. W. Allport rajas oma teooria eelarvamustest inimõistuse vajadusele keskkonnast saadavat infotmatsiooni kategooriatesse jaotada ehk kõike ümbritsevat liigitada⁵. Lühidalt tähendab see, et kõik, millega inimene kokku puutub, kuulub teatavate omaduste põhjal kindlasse mõttelahtrisse. Elulise näitena kuuluvad lindude kategooriasse nii ööbikud, papagoid kui jaanalinnud, sest neil on kõigil on piisavalt lindude lahtrile omaseid tunnuseid (näiteks tiivad, suled, kaks jalga). Et lihtsast liigitusest kujuneks eelarvamus, on tarvilik veel objektile antav emotsionaalne hinnang⁶ (näiteks: ööbikud on meeldivad, sest nad laulavad kenasti, aga jaanalindude hääbitsused muudavad nad eemaletõukavaks). Hinnanguid võib olla eri laadi, ent kokkuvõttes taanduvad need positiivse-negatiivse skaala kahte äärmusse.

Veel on hinnangute puhul oluline hetk, millal neid antakse. Kirjeldades eelarvamusega üsna sarnast mõistet – **stereotüüpi** – väidab W. Lippmann, et üldiselt antakse nähtavale sisu enne, kui seda tegelikult nähakse. Niisiis kasutatakse objektiga kokku puutudes selle iseloomustamiseks pigem väljendeid, mis on juba eelnevalt meile omases kultuurikeskkonnas sõnastatud, kui omistatakse neile iseseisvalt tähendusi.⁷ Teisiti öeldes, nii eelarvamuse kui stereotüübi puhul kaotavad käesolevas hetkes nähtavad tunnused oma väärtuse ning objekti iseloomustamisel lähtutakse varasemalt vormitud nime ja hinnangu suhtest. Sõna stereotüüp juured on kreeka keeles, kus *stereos* tähendab ruumilist, *typos* aga jäljendit või jälge. Oskussõnana kuulub see trükikunsti valdkonda, tähistades kõrgtrükivormi koopiat.⁸ Arvestades eelnevat võib stereotüüpi psühholoogia kontekstis käsitleda kui eneses teatud tunnuseid kandvat käitumisjuhist, mille inimene saab ümbritsevas orienteerumise hõlbustamiseks omandada. Mis eristab eelarvamust stereotüübist? Siinses töös on lähtutud seisukohast, et eelarvamus on *isiklik*, stereotüüp aga *ühiskondlik* mõiste. Eelarvamusi võib olla väga erinevaid, individuaalseid. Mõttevahetuse käigus sama nähtuse üle kujuneb eelarvamuste ühisosa stereotüübiks. Ei Allport ega Lippmann viita, nagu kannaks kumbki neist hinnangulisuse tõttu endas tingimata valeinformatsiooni. Pigem on tegelikkus võimendatud, selle interpretatsioon võib olla vildakas või üldistused asetatud väärasse konteksti⁹. Selles seisnebki eelarvamuste ja stereotüüpide poolfantastilisus.

5 Vt. Allport, G. W. *The Nature of Prejudice*.

6 Samas. Lk. 26-27.

7 Lippmann, W. *Public opinion*. Lk. 31.

8 Vääri, E., Kleis, R., Silvet, J. *Võõrsõnade leksikon*. Tallinn: Valgus, 2006. Lk. 1006.

9 Gerrits, A., Adler, N.(toim.). *Vampires Unstaked. National Images, Stereotypes and Myths in East Central Europe*. Amsterdam: North-Holland, 1995. Lk. 2.

Ka käesoleva töö põhimõistele – **kuvand** – kehtivad üldjoontes samad tunnused. Olgu need siinkohal veel meeldetuletuseks nimetatud:

1. iseloomustab mingit objekti või nähtust
2. võimendab teatud aspekte, jättes teised tagaplaanile
3. on seotud hinnangutega
4. võib, kuid ei pruugi olla vale.

Kuvand on üldistus. Kui üldistus toimub indiviidi tasandil, võetakse kuvandiks kokku kõik inimese mõttes vastava nähtuse või objekti kohta käivad eelarvamused. Ühiskondlikul tasandil aga koonduvad kuvandisse objekti või nähtuse kohta üldsuses levinud stereotüübid. Kuna õpikud esindavad teist ehk ühiskondlikku tasandit¹⁰, siis lähtutakse siinses töös arusaamast, et kuvandid üldistavad stereotüüpe. Stereotüübid mahuvad kuvandi sisse ja moodustavad selle. Neid võib käsitleda haakumispunktidenä, mille külge kuvand kinnitub. Näiteks võib stereotüübiks olla põhjamaalaste vabaduseihalus, kuid sellega seonduv kuvand varieerub näiteks vaatepunkti või võimalike täpsustuste osas. Selles peatükis jätkatakse loetavuse huvides kõigi kolme mõiste tähistamist sõnaga *kuvand*.

Ehkki kuvandeid võib luua ükskõik millise nähtuse või objekti kohta, on need tavaliselt kõige selgemini tajutavad kaasinimeste suhtes. Kujunemisaluseid võib olla mitmeid, sagedasemad neist religioosne kuuluvus, kaal, puue, seksuaalne orientatsioon¹¹. Eriti tõuseb aga esile kuvandi loomine rahvusliku kuuluvuse põhjal. Lihtsalt öeldes on need imagod, mille reaalse aluse hinnangutele moodustab indiviidi või inimgrupi **etniline kuuluvus**. Muus osas jäävad kehtima varem nimetatud tunnused. Kuivõrd levinud, isegi märkamatu on selline käitumine ühiskonnas, annavad tunnistust näiteks folklooris naaberrahvustele omistatud (halbustavad) nimed¹², eri rahvustest kõnelevad anekdootid¹³, raamatusarjad („Sellised nad on...“), popkultuuri elemendid (tänavakunst, kirjad rõivastel, muusika) või ka toidukultuuride kirjeldused (prantsuse, hiina köök). Allporti sõnul on seejuures oluliseks komponendiks antipaatiat ehk tingimata negatiivne arvamus võõrrahvastest¹⁴, kuid tegelikkuses pole see määrava tähtsusega. Kuvand võib olla hoopis positiivne (Põhjamaad kui heaoluriigid).

¹⁰ Vt. ptk: II Õpikud ajalooallikana

¹¹ „prejudice.“ *Encyclopædia Britannica. Encyclopædia Britannica Online Academic Edition*. Encyclopædia Britannica, Inc., 2013. Web. 03. May. 2013 .<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/474816/prejudice>.

¹² Vt. Oinas, F. Naabrid ja võõrad keeles ning rahvaluules. Kalevipoeg kütkeis. Toronto: Mana, 1979. Lk. 97-116.

¹³ Vt. Gundelach, P. Joking Relationships and National Identity in Scandinavia. // *Acta Sociologia*. 43(2), 2000. Lk. 113-122.

¹⁴ Allport, G. W. *The Nature of Prejudice*. Lk. 10.

Kuvandite kujunemine algab juba varases eas ning on ühelt poolt seotud lapse iseloomu, teisalt kasvukeskkonnaga. Kuvandid ei ole kaasasündinud ning nende omandamise ulatus sõltub lapse vastuvõtlikkusest ja sellest, kui palju ta tunneb end neid vajavat. Keskkond, milles laps kasvab, omab lihtsustatud arusaamade kujunemisel võtmerolli.¹⁵ Seejuures ei saa väita, nagu lõppeks kuvandite kujunemisprotsess lapsepõlvega. Üsna oluliseks on peetud teismeiga, kuigi tegelikult kasvavad ja muutuvad kuvandid terve elu vältel.¹⁶ Protsessi dünaamikat pidurdab siiski see, et inimene, olles harjunud teatud liiki kuvandiga, ei pruugi enam olla võimeline mõtlema selle väliselt ega nägema olukordi sellisena, nagu nad tegelikult on.¹⁷ Lihtsustatud arusaamad võivad olla nii püsivad, et nad ei muutu kergesti isegi sel juhul, kui täiendavad teadmised kõigutavad nende usaldusväärsust¹⁸, tekitades umbkaudu reaktsiooni: jah, aga sellegipoolest...! Semiootik Juri Lotmani sõnul ongi inimene võimeline kuvandit muutma üksnes suure emotsionaalse pinge mõju all¹⁹.

Kas kuvandite muutlikkusel ühiskondlikul tasandil on sarnased piirangud, on vaidlusalune küsimus. Üldiselt peetakse neid muutuvaks, enamgi veel – aja jooksul võivad nad pöörduda iseenese vastandeiks²⁰. Nende muutumisi võib kirjeldada kahe lähenemisnurga alt. Levinud arusaam on, et kuvandid on siiski üldiselt püsivad, kuid neis toimub nihkeid „ilmuvate ja kaduvate“ („vilkuvate“) stereotüüpide tõttu. Stereotüüpe võib pidada ühiskonna tõusude ja languste baromeetriks: nad tähtsustuvad keerulisematel aegadel ning taanduvad heaolu perioodidel, kadumata kunagi päriselt²¹. Teine võimalus on protsessi sõnastada nõnda, et ühiskonnas on pidevalt kättesaadav mitu sama nähtuse või situatsiooni kohta käivat stereotüüpi. Nende hulgast teeb inimene või inimgrupp valiku, vahetades oma „käitumisoriibi“ sõltuvalt välistingimustest, nii et kuvand muutub.²² Sageli on kuvandite muutumist keeruline kaasajas märgata, sest protsess toimub võrdlemisi pika aja vältel. Hoolimata sellest, kas nõustuda „vilkumise“ või „käitumisoriibi vahetuse“ teooriaga, tuleb tunnistada kuvandite teatavat teisenemist. Teisiti oleks keeruline mõista levinud lähenemist ajaloole, milles eri ajastuid seostatakse erineva mentaliteediga.

15 Allport, G. W. *The Nature of Prejudice*. Lk. 307.

16 Boulding, K. E. *The Image: Knowledge in Life and Society*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1973. Lk 56-57.

17 „thought.“ *Encyclopædia Britannica. Encyclopædia Britannica Online Academic Edition*. Encyclopædia Britannica Inc., 2013. Web. 03 May. 2013. <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/593468/thought>.

18 Allport, G. W. *The Nature of Prejudice*. Lk. 9.

19 Lotman, J. Jumala tahe või hasartmäng? (Seaduspärane ja juhuslik ajaloo protsessis) // Lotman, J., Lotman, M.(koost.). *Hirm ja segadus. Esseid kultuurisemiootikast*. Tallinn: Varrak, 2007. Lk. 116.

20 Leerssen, J. Image. // Beller, M. Leerssen, J. (toim.) *Imagology. The cultural construction and literary representation of national characters. A critical survey*. Amsterdam, New York: Rodopi, 2007. Lk. 343.

21 Hiiemaa, K. *Aafrika retseptioon eestikeelses trükisõnas (kuni 1917)*. Lk. 28.

22 Lotman, J. *Jumala tahe või hasartmäng?* Lk. 116.

1.2 Teisesus

Kuvandite loomine võõrastest rahvastest, *teistest*, on määramatusse aega tagasi ulatuv protsess, kusjuures iseloomulik on, et endale omistatakse harilikult vooruslikumad tunnused, kuna *teistele* jäävad vastupidised²³. Põhjuseid selliseks eristuseks on mitmeid²⁴, üks võimalus on seda opositsiooni selgitada teadmise ja teadmatuse vahekorra kaudu. Inimene orienteerub teadmisele ning kõik, mis asub tema kehast väljaspool, on alati vähemalt osaliselt tajutav võõrana. Võõras aga ühtlasi on tundmatu, mille suhtes tekib instinktiivne soov end kaitsta. Nii on teadmatuse üks hirmu suuri põhjuseid. Seejuures ei pruugi oletatav vastane enesest tegelikku ohtu kujutada – piisab sellest, kui ta on lihtsalt teistsugune²⁵. J. Lotmani esseest, mis käsitleb hirmu semiootikat uusaegsete nõiaprotsesside näitel, selgub kõiki süüdlasi ühendav joon. Selle võib võtta kokku ühe sõnaga: *liiga*. Liiga vana või liiga noor, liiga ilus, kole, rikas, vaene, andekas, rumal... Ohvreid ühendas nende vastandlikkus ehk erinevus keskpärasusest.²⁶ Normist erineda ei tähenda üksnes võõra staatust, vaid ühtlasi erinevust kuvanditest, mis kannavad eneses tuttavaid üldteadmisi. Kuvandid aitavad ületada hirmu, jagades meile „usutavat“ infot. Nad näivad muutvat tundmatud koduseks ning seega on nende funktsiooniks pakkuda oodatud turvatunnet või õigustada enesekaitset. „Need on kindlus meie traditsioonile, mille kaitsete taga saame end jätkuvalt tunda turvaliselt selles positsioonis, milles me viibime.“²⁷ Lotmani näide nõiaprotsessidest illustreerib ühtlasi ka *teise* probleemi ühiskondlikku arengut ning kultuurilugu kujundavat tähtsust ajaloos.

Teadmise ja teadmatuse opositsiooni puhul nägime, et teise probleemi juures on oluline ka teadmine iseendast. Õieti on *teine* defineeritav üksnes meie, enda kaudu²⁸. Japanoloog ja kirjanik Rein Raud on rahvusliku kuvandi loomeprotsessi sidunud mõistega *identiteet*. Teatud identiteedimuutujad (näiteks keel, usk, kodakondsus), koonduvad inimese peas kimpudeks ning see protsess on põhimõtteliselt sarnane eelpool kirjeldatud eelarvamuste ja stereotüüpide kujunemisega. Oluline on aga Raua meelest see, et teatud identiteedimuutujate

23 Beller, M. Stereotype. // Beller, M. Leerssen, J. (toim.) *Imagology. The cultural construction and literary representation of national characters. A critical survey*. Amsterdam, New York: Rodopi, 2007. Lk. 429.

24 Et põhjused on sarnased eelarvamuste kujunemise tingimustega, võib ulatuslikuma ülevaate saamiseks pöörduda: Allport, G. W. *The Nature of Prejudice*.

25 Zur, O. *The Love of Hating: The Psychology of Enmity*. URL (kasutatud 03. mai 2013) <http://www.zurinstitute.com/enmity.html>.

26 Lotman, J. Nõiajaht. Hirmu semiootika. // Lotman, J., Lotman, M. (koost.) *Hirm ja segadus. Esseid kultuurisemiootikast*. Tallinn: Varrak, 2007. Lk 59-60.

27 Lippmann, W. *Public opinion*. Lk. 35.

28 Said, E. W. *Orientalism*. London: Penguin Books, 2003. Lk. 4-5.

kokkukuuluvus võib hakata tunduma normi või tegelikkusena. Näiteks toob ta venelaste ja kommunistie vahele võrdusmärgi asetamise. Ohtlik on see, kui inimene kaldub arvama, et väärtuslikud kultuurid on ainult sellised, mille sisemised seosed on loodud samadel alustel tema enda kultuuriga. „Järgmine samm oleks pöörata kõik oma identiteedi positiivsed väärtused pahempidi ja lisada siis Teise-kujule.“²⁹ Selline käitumine on nii universaalne, et võrreldes täiesti erinevate rahvuste kuvandeid iseendast ja oma naabritest, on need põhijoontes hämmastavalt sarnased. Nii on see lihtsalt veel üks võimalus, kuidas *teine* võib sattuda „vaenlase tänamatusse rolli“³⁰

Teise kuju ei pea siiski alati olema negatiivne. Märksa hõlmavama määratluse *teise* võimalike väärtuste kohta on loonud sotsioloog Pille Petersoo. *Teist* võib iseloomustada kahe opositsioonipaari järgi: positiivne-negatiivne ja sisemine-välimine. Selline jaotus annab võimaluse neljaks eri tüübiks. Nii võib negatiivse-sisemise teisena Eesti kontekstis tajuda vene vähemust, positiivse-sisemisena aga mõnd muud väiksemat rahvusgruppi, kelle poolt põhirahvus ei tunnetata võimalikku ohtu. Negatiivseks-välimiseks teiseks on meile traditsiooniliselt olnud Venemaa, positiivseks-välimiseks aga just Põhjamaad. Selline määratlus, kus identiteet kujuneb sisse- ja väljaarvamise kontekstis, toetab seisukohta, et *teist* ei ole olemas ilma meieta.³¹ *Teise* probleem on igal juhul järjest enam tähelepanu pälviv küsimus, seda ka ajaloolaste seas.

Niisiis on eelarvamused, stereotüübid ja kuvandid inimekäitumise hoobadeks, mille olemasolu või toimimine on nii loomulik, et harilikult selle peale ei mõeldagi. Ajalooteadusele, mis üha enam on liikunud niinimetatud väikese inimese ajaloo uurimise suunas, on kuvandite uurimine kasulik. Igapäevaelu kohta ei leidu ulatuslikku, järjepidevat ja täpset dokumentatsiooni. Seetõttu tuleb kasutada kaudseid vahendeid, millest üheks on ka kuvandite uurimine. Kuvandid, mille taustaks on inimliku mõttemaailma sügavused, annavad selgesti vastuseid ajaloo ühele põhiküsimusele: *miks?*, aidates mõista ajaloosündmiste ühiskondlikku fooni.

29 Raud, R. Naabri kuju ja kaasaegse inimese subjekt. // *Vikerkaar* 12(10-11). Lk. 77.

30 Samas.

31 Petersoo, P. Kas „Teine“ on alati negatiivne? // *Vikerkaar* 20(10-11). Lk. 109-117.

II ÕPIKUD AJALOOALLIKANA

2.1 Lugu, stiil ja vaatepunkt

Ajaloolase traditsiooniliseks väljendusvahendiks on *narratiiv* ehk lugu, mida jutustatakse keele kaudu. Ajaloo kirjutamine sõltub niisiis kahest aspektist: esiteks, *millest* on kirjutatud (lugu), ja teiseks, *kuidas* on kirjutatud (stiil ja vaatepunkt). Medievist ja ajaloooteoretik Marek Tamm on oma eessõnas intervjuukogumikule „Kuidas kirjutatakse ajalugu“, öelnud:

Ajaloo kirjutamine ei ole neutraalne toiming, mille ainus funktsioon on vahendada uurimistulemusi teistele inimestele. Ajalugu nimelt sünnibki kirjutamise käigus, siis varustatakse heterogeenne teave teatud tähendusega, muudetakse kogutud materjal alguse ja lõpuga looks.¹

Paraku on narratiiv vaidlusalune mõiste isegi selle kõige loomulikumas kontekstis, kirjandusteaduses. Eri autorid ei ole jõudnud ühisele seisukohale selleski osas, mis on narratiivi vältimatud koostisosad ehk vähim, mille alusel lugu võib pidada looks. Osale teoreetikutele piisab loo olemasoluks vaid sündmusest ja selle esitusest, teised lisavad veel nõuded ajale, tegelastele ja jutustajarollile². Kui kirjandusteaduses jääb stiil pigem maitseküsimuseks, siis ajalool, mille eesmärgiks on minevikusündmuste korrastamine ning neist objektiivse ülevaate andmine koos põhjenduste ja järeldustega, on narratiivi ja keelekasutuse suhe palju määravama tähtsusega. Probleemi keerukus seisneb selles, et allikad, millele toetuda, on suures osas inimese vahendatud, jõudes ajaloolaseni traditsiooniliselt teksti, aga ka näiteks vahetu pealtnägija tunnistuse, filmi- või helilindina. Nii on allikal pea alati kellegi *vaatepunkt*. Ajaloolasel aga puudub loodusteadlastega võrreldav võimalus kõiki oma oletusi katseliselt tõestada, sest see tähendaks ajas tagasi rändamist³. Kas selline allikas saab olla objektiivne? Iga ajalootekst on sarnaselt kuvanditega kammitsetud reaalsuse ja väljamõeldise omavahelisest suhtest. Fantaasiat saab ajaloolane stiilitunnetuse ja vaatepunkti osas rakendada küllalt kitsastes piirides ja seegi tekitab eriarvamusi. Teema jätkuvat olulisust näitab kas või 2013. aasta esimestesse kuudesse jääv avalik arutelu ülevaatekoostise „Eesti ajalugu II“ üle, kus debattides kippus see, *kuidas* sündmustest kirjutati,

1 Tamm, M. *Kuidas kirjutatakse ajalugu? Intervjuuraamat*. Tallinn: Varrak, 2007. Lk. 9.

2 Väljataga, M. *Narratiiv*. // *Keel ja kirjandus*. Lk 685.

3 Boulding, K. E. *The Image*. Lk 68-69.

varjutama seda, *millegi* kirjutati⁴.

Eriti oluliseks tõuseb küsimus sündmuste interpretatsioonist õpikute puhul. Nende traditsiooniliseks kasutuskontekstiks on kool, kus teabega tegeletakse meeldejätmise eesmärgil, mistõttu on õpikuile esitatavad nõuded väga kõrged. Vaikimisi eeldatakse neilt korrektsust ja täpsust; esitatavaid fakte, näiteks nimesid ja aastaarve, peetakse kontrollituks ja usaldusväärseks. Suurem osa informatsioonist jõuab inimeseni just õpikute kaudu ja on aluseks mujalt levivate teadmiste vastuvõtul ja hindamisel⁵. Eeldusel, et riigil või piirkonnal on olemas (hästi)organiseeritud haridusvõrk, võib õpikuid käsitleda koguni ühiskonna baastekstidena, sest korrektsusele keskendumine muudab need väga konservatiivseks. Neid ongi peetud kõige normipärasemateks tekstideks üldse⁶. Nii võib kergesti juhtuda, et vaieldamatu tõe hulka arvatakse ka stiilist ja vaatepunktist tulenev autori hoiak ning see levib ühiskonnas laialdaselt, ületades sotsiaalsete hierarhiate piire.

Tulenevalt õpikute iseloomust ning inimese suurest vastuvõtlikkusest teadmistele noores eas, on õpikute põhjal tehtud uurimustest võimalik saada ülevaade eri põlvkondade arvamuste kujunemise alustest. Õpikutes peegelduvad ka riigivõimu hoiakud sotsiaal-, majandus- ja poliitilistes küsimustes⁷, Lisaks on nende põhjal võimalik hinnata vastava maa ja rahva identiteeditaju. Eriti geograafia- ja ajalooõpikud annavad ajalis-ruumilisi suundi, mille kaudu on võimalik põhjendada oma olemasolu või asumist mingil alal:

Ajaloo- ja geograafiaõpikud püüavad selgitada meie põlvnemist, kuidas ja miks oleme sattunud elama teatud kohta ning mil viisil saab seda paika kirjeldada ja iseloomustada – teisisõnu, kes me tegelikult oleme.⁸

4 Nimetatud teose puhul osutus avalikkuse jaoks tookord tundlikuks teemaks eestlaste muistse vabadusvõitluse käsitlemine Kirde-Euroopa ristiõjana ehk vaatepunkti nihutamine Eesti-kesksest Euroopa-keskseks. Selle juures kerkis üles ka küsimus sellest, kas Eestis ja eestlaste poolt tehtav ajalugu peaks tingimata esindama rahvuslikku vaatepunkti või on tervitatavad ka teistsugused käsitlused. Vt. Selart, A. (toim.) *Eesti ajalugu II. Eesti keskaeg*. Tartu: Tartu Ülikool, 2012.

5 Laul, E. Õpiku kohast rahvuslikus kultuuris. // *Kooliraamatu arengust Eestis. 12.-14. märtsini 1992 Tartus toimunud Eesti kooliajaloo V konverentsi materjalid*. Tartu: B. G. Forseliuse Selts, 1996. Lk. 14, 19.

6 Sušova, V. Images of Domination: Representations of Ethnic Hierarchies in Russian Geography Textbooks in 1875-1918. // Alenius, K., Fält, O.K., Mertaniemi, M. (toim.) *Imagology and Cross-Cultural Encounters in History*. Rovaniemi: Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys, 2008. Lk 206.

7 Samas.

8 Pingel, F. *UNESCO Guidebook on Textbook Research and Textbook Revision. 2nd revised and updated edition*. Paris, Braunschweig: UNESCO, 2010. Lk. 7.

2.2 Geograafia- ja ajalooõpikud 1849-1939

2.2.1 Allikmaterjali hulk ja nihked võrdlusalustes

Uurimistöö käigus on tutvutud Põhjamaid puudutavate materjalidega 28 geograafiaõpikus ja 50 ajalooõpikus. Viimaste osakaal on märkimisväärselt suurem seetõttu, et vajalikkude informatsiooni leidis hajutatult nii üld- kui eesti ajaloo õpikutes, samal ajal oli geograafiaõpikutes teave Põhjamaade kohta kontsentreeritum. Kaasatud on ainult sellised teosed, mida võib kahtluseta nimetada õpikuteks⁹. Aastatest 1849-1917 on uurimisse arvatud 9 geograafia- ja 7 ajalooõpikut. Aastatest 1918-1939 aga on geograafia vallast õpikuid 19 ja ajaloo alalt 43. Hoolimata varase perioodi suhteliselt kesisemast valimist on selle põhjal võimalik teha arvestatavaid üldistusi. Õieti ei ole aga võrdluse murdepunkti päris õige seada 1918. aastasse. Tegelikult saab õpikuid jagada koguni nelja alaperioodi kuuluvaks:

1. 1849. aastast kuni venestamise alguseni 1880. aastail. Sel perioodil toimub geograafia- ja ajalooõpetuse väljakujunemine koolides. Õpikuid ilmub vähe ja väga erineva kvaliteediga.
2. 1880. aastatest kuni 1906. aastani. Eestikeelne geograafia- ja ajalooõpetus koolides kaob või on kesine, neid aineid õpetatakse vene keeles. Eestikeelsete õpikute väljaandmine soikub.
3. 1906. aastast kuni 1920. aastate keskpaigani. Alates 1906. aastast on lubatud eestikeelsete keskkoolide loomine, nende tarbeks hakatakse koostama uusi õpikuid. Siiski pärsib seda tegevust esialgu veel Vene riigi koosseisu kuulumine, hiljem aga I maailmasõda, Vabadussõda ning nende mõjutusel kujunenud kehv elujärg.
4. 1920. aastate teisest poolest kuni 1939. aastani. Pärast sõjajärgse kitsikuse mahenemist elavneb tegevus kõigis valdkondades, sealhulgas hariduspoliitikas. Toimub mitmeid koolireforme, õpikute valik mitmekesine.

Neist kõige määravamad on kaks pidepunkti. Esimene on 1906. aasta, millest alates hakkas üha enam ilmuma uusi, tänapäevaga võrreldaval tasemel õpikuid. Teine paigutub 1922.-1924. aastasse, mil varasemate õpikute kordustrükiid asenduvad selgelt uute, algupäraste õpikutega. Põhjamaade kuvandit analüüsides olen olulisemaks pidanud 1920.

⁹ Geograafia- ja ajalooteadmiste kujundajana on olulised ka muud koolikirjanduse tekstid, näiteks lugemikud.

aastaisse jäävat murdepunkti, ehkki arvestada tuleb sellega, et järk-järgulised muutused toimusid juba alates 1906. aastast. Sealjuures ei ole kuvanditega toimunu radikaalne, pigem saab kõnelda detailidesse laskumisest. Edaspidi viitan kahele ajavahemikule kui esimesele/varasemale ja teisele/hilisemale perioodile.

2.2.2 Ajalooline taust. Mõju õpikute vaatepunktile

Haridusajaloo osas hõlmab vaadeldav periood nii üsna häguse 19. sajandi, mil õppeained polnud veel üksteisest päriselt eristunud, kui ka koolireformide poolest silma paistnud Eesti Vabariigi aja. Varasemal perioodil anti eestikeelset geograafia- ja ajalooõpetust Vene riigi territooriumil, saksa luteri usutraditsiooni ning tärkava rahvusliku enesetunnetuse keskkonnas. Õpikute suhtes oli neist taustadest esialgu kõige määravam luterlus. Geograafiaõpetus suudeti siiski alates esimesest õpikust hoida küllalt vaba looja rolli rõhutamise¹⁰. Üldse oli geograafiaõpetuse olukord tol ajal paremal järjel, sest ehkki 1860. aastate lõpul ja 1870. aastate algul viidi geograafia koos ajaloo „algmetega“ rahvakoolide õppekavasse¹¹, oli viimase õpetamine sellest hoolimata killustunud, jagunedes emakeele lugemise, geograafia ja piibliloo tundide vahel¹². Esimesed ajalooõpikud lähtusid kirikuajaloost ja Piiblist ning kasutasid vastavat retoorikat¹³.

Niinimetatud venestamisajal, mille kõrgaeg Eestis jäi 1880.-1890. aastatesse¹⁴, nihkusid esiplaanile Venemaa geograafia- ja ajalugu, mida õpetati vene keeles¹⁵. Eestikeelseid ja Eesti kohta käivaid teadmisi ei ammutatud üldiselt õpikutest. Näiteks langeb venestusajaga kokku eesti ajaloolise proosa (E. Bornhöhe, A. Saal jt) kõrghetk. Olulise märksõnana iseloomustab esimest perioodi veel rahvuslikkus, mis kajastub näiteks Carl Robert Jakobsoni „Väikeses geograafias“¹⁶ ning tõuseb uuesti päevakorda 1906. aastal, mil tsaaririigis lubatakse emakeelsed erakoolid¹⁷. Retsensioonid toonases ajakirjanduses viitavad pidevalt

10 Paatsi, V. *Eesti talurahva loodusteadusliku maailmapildi kujunemine*. Lk 74-103.

11 Elango, A. Laul, E. Liim, A., Sirk, V. *Eesti kooli ajalugu. 2. köide, 1860. aastaist 1917. aastani*. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 2010. Lk. 140.

12 Palamets, H. *Ülevaade ajaloo õpetamise arengust*. Lk 37.

13 Vt edaspidi: Rootsi – punased majad ja põline vabadus. Inimloomus ja ühiskond. Gustav II Adolphi kirjeldus varasemast perioodist.

14 Karjahärm, T. Venestamisaeg. // Vahtre, S. (toim.) *Eesti ajalugu V. Pärisorjuse kaotamisest Vabadussõjani*. Lk. 270.

15 Paatsi, V. Eestikeelne geograafiaõpik 1816-1944. Lk. 54. ; Palamets, H. *Ülevaade ajaloo õpetamise arengust*. Lk. 39.

16 Jakobson, C. R. *Weikene Geograafia ehk Maade teaduse käsiraamat. Kolmes raamatus. Alama koolide kohta kirja pannud C. R. Jakobson*. Tartu, 1868.

17 Karjahärm, T. Venestamisaeg. Lk. 383.

koolikirjanduse kehvale seisukorrale ja kaasaegsete õpikute puudumisele¹⁸.

Vastukaaluks iseloomustab teist perioodi loobumine kiriklikust perspektiivist: 1923. aasta rahvahääletusega muutus usuõpetus vabatahtlikuks¹⁹. Mõistetavalt tõusis noores riigis päevakorda keskendumine Eestile ja tema ajaloole. Geograafiaõpikute Põhjamaid käsitlevas osas on see vähemmärgatav, kuid võrdlusvõimalusi otsitakse sealgi (vt LISA 5). Ajalooõpetusse suhtuti esialgu küllalt vabameelselt, alates 1934. aastast aga hakkas riik nõudma eestluse rõhutamist²⁰. Uurimistöö põhjal ei saa väita, nagu oleks sel perioodil eestikeskne või Eestit esiletõstev vaatenurk veel täiendavalt süvenenud. Samas ilmub juba 1920. aastatest alates geograafiaõpikutesse rassiteooria osa, mille käsitlemisel on kaudne mõju ka Põhjamaade kuvandile²¹. Taustaks kujuneb ka kodanikuõpetus keskkooliastmes²².

Vanad õpikud ei vastanud enam nõuetele, uusi hakkasid koostama noore põlvkonna geograafid (S. Sütt, D. Koppel, J. Kents jt)²³ ja ajaloolased (J. Madisson, P. Hinnov, J. Konks jt)²⁴. Toonast hariduselu, mis otseselt soodustas ka õpikute väljaandmist, iseloomustavad ulatuslikud koolireformid lühikese aja vältel. Kohustuslik algharidus koosnes kuuest klassist, õpilaste majanduslikult kehvast seisukorraga tõttu jäi aga tegelikkuses sageli neljaklassiliseks. Pärast seda võis astuda viieklassilisse keskkooli. 1930. aastate alguse majanduskriisi valguses aga leiti, et säärane ettevalmistus ülikooli astumiseks pole siiski piisav. 1934. aastal lisati gümnaasiumile üks klass juurde, 1937. aastal aga loodi kolmeklassiline reaalkool kuueaastase algharidusega õpilastele ja viieklassiline progümnaasium neile, kel algkooliharidust neli aastat. Mõlemast oli võimalik edasi pääseda gümnaasiumisse ja ülikooli.²⁵ On märgitud, et õpikuid ilmus palju ka seetõttu, et kirjastustele oli nende väljaandmine tulus ettevõtte²⁶.

18 Vt. nt. Jürgenstein, A. Maadeteadus. Esimene jagu. Algõpetused, Läänemere maad, Weneriik ja teised Euroopa riigid. Kirjutanud M. Uniwer, Pärnus, trükitud L. W. Laakmanni trükikojas. 1906. 125. lhk. // *Postimees*, 4. november, 1906. Lk 2.

19 Zetterberg, S. *Eesti ajalugu*. Tallinn: Tänapäev, 2009. Lk 448.

20 Palamets, H. Eesti Vabariigi koolides kasutatud ajalooõpikutest aastatel 1919-1940. Lk. 44.

21 „Põhjatõu“ kirjeldus 1932. aasta geograafiaõpikus kõlab järgmiselt: „Pikad inimesed. Pikk pealuu, kitsas nägu. Heledad, sagedasti lainelised juuksed. Roosakasvalge nahk. Põhjatõug levib Loode-Euroopas, s.o. tema pealevõimisala asub Skandinaavias, kust ta ulatub üle merede Ida-Inglismaale, Läänemere idarannikule ning Taanisse ja Põhja-Saksasse.“ Markus, E., Parts, A. *Maateaduse õpperaamat Algkooli VI klassile*. Tartu: Noor-Eesti Kirjastus, 1932. Lk 82.

22 Sirk, V. Eesti keskkooli ajaloo ja kodanikuõpetuse õpikud 1919-1930. // *Kooliraamatu arengust Eestis: 12.-14. märtsini 1992 Tartus toimunud Eesti kooliajaloo V konverentsi materjalid*. Tartu: B.G. Forseliuse Selts, 1996. Lk. 38-41.

23 Paatsi, V. Eestikeelne geograafiaõpik 1816-1944. Lk. 54.

24 Palamets, H. Eesti Vabariigi koolides kasutatud ajalooõpikutest aastatel 1919-1940. Lk. 43.

25 Zetterberg, S. *Eesti ajalugu*. Lk. 448-449.

26 Palamets, H. Eesti Vabariigi koolides kasutatud ajalooõpikutest aastatel 1919-1940. Lk. 42.

2.2.3 Metoodika ja autoristiil

Juba 19. sajandil kujunesid välja geograafiaõpetuse kolm põhisuunda, kusjuures metoodikas juhitud algselge õpikute sisust ja ülesehitusest. Esimesest, kodumaa tundmise printsiibist, lähtuti Liivimaa koolides (G. Blumbergi õpik²⁷). Põhja-Eestis eelistati alustada teadmistega üldgeograafiast ning seejärel tutvustada üksikuid piirkondi (nn analüütiline suund, W. Kentmanni õpik²⁸). C. R. Jakobsoni „Väikene geograafia“ esindas kolmandat suunda.²⁹ Selle põhimõtte muutus hilisemal perioodil ajakirjanduses ilmunud geograafiaõpikute retsensioonides sagelikuks kasutatavaks hüüdlauseks („Hõlpsalt raskemale, tuttavast võõrale, ligidast kaugemale!“³⁰), märkides nii meetodi püsivust.

Ajalooõpetus oli enam mõjutatud varasemalt viidatud ühiskonnaoludest kui konkreetsetest metoodikatest. Siiski jutustati esialgu ajalugu suurte valitsejate elu- ja tegevusloo kaudu. Geograafiaõpikutega seob ajalooõpikuid liigne nimede ja aastaarvude loetlemine ilma nendevaheliste seoste korraliku seletamiseta, mistõttu õpikuid olid rohkem materjal pähetuupimiseks kui alus maailma mõtestamiseks ja mõistmiseks. Alates 1906. aastast ja eriti iseseisvusajal kõnelevad retsensioonid tihti sellest, kuidas peaks tegelikult ajalugu õpetama, sealjuures vaieldakse elava ja kaine materjaliesituse ehk selgelt jutustava stiili ja objektiivsust ning mitmekülgseid põhjendusi eelistava stiili vahel³¹.

Enamik autoreid lähtus siiski õpikute koostamisel mingist kindlast metoodilisest suunast, põhjendades seda harilikult saatesõnas. Metoodilistele valikutele ja ühiskondlikule foonile lisandub autori isiklik stiil, mis osalt manitseb uurimise suhtes ettevaatusele (liigne isiklikkus kallutab kuvandeid), teisalt aga pakub vahel ka värvikaid näiteid. Põhjamaid käsitlevate peatükkide põhjal võib järeldada, et õpikud jäävad üldiselt objektiivsuse piiresse ning ei kaldu äärmustesse. Nii geograafia- kui ajalooõpikutel näib olemas olevat oma normistiil. Geograafiaõpikud toetuvad kirjeldustes algusest peale kindlale süsteemile (asendi ja piiride

27 [Blumberg, G.] *Juhataja Kodu- ja isamaa tundmisele. Lastele õpetuseks kokkupanud G. Blumberg*. Tartu: H. Laakmann, 1871.

28 Kentmann, W. *Koolilaste Geograahwia raamat*. Tallinn, 1875.

29 Paatsi, V. *Eesti talurahva loodusteadusliku maailmapildi kujunemine*. Lk 91.

30 Granö, J. S. J. L. Jürgens ja K. Tasak. Maateadus rahvakoolidele ja keskkoolide alamatele klassidele. 1920. J. L. Jürgens. Geograafia õperaamat keskkoolide ülematele klassidele I. Matemaatiline ja füüsiline geograafia. 1920. // *Postimees*, 10. aprill, 1920. Lk 2.

31 1926. aastal ilmus Postimehe veergudel sellekohane diskussioon M. Kampmanni ja J. Adamsoni vahel. Esimene nõuab kujundlikkust, elavust ja emotsionaalsust, teise jaoks on selle kõrval oluline ka konkreetsus. Vt. Kampmann, M. Kodumaa ajaloo õpetuse sihid ja esitusviisid algkoolis. // *Postimees*, 09. veebruar, 1926. Lk. 4. ja Adamson, J. Kuidas meil püütakse mõnikord pedagoogilist mõtet elustada. Hra. M. Kampmanni kirjutuse puhul. // *Postimees*, 07. oktoober, 1926. Lk. 4.

kirjeldusest looduslike vormide ja inimtegevuse juurde)³² ning seda järgivais õpikuis ei leidu üldiselt pikki jutustavaid lõike. Normi esindajaiks võib pidada näiteks Leopold Johannes Jürgensi ja Kaarel Tasaku õpikuid. Ajalooõpikute puhul on sellise stiili tuvastamine keerulisem. Jutustavuse määra hindamisel tuleb kasuks tähelepanu pööramine otsekõnedele. Mida enam otsekõnesid, seda suurem on oht, et ajalooline isik on esitatud kirjandusliku tegelasena, kellega samastutakse, mitte ei vaadelda enam distantsilt. Normstiilis kirjutatuks võib pidada enamikke Johannes Adamsoni ja Jaan Konksi õpikuid.

Jutustavust leidub rohkem õpikutes, mille sihtgrupiks on algkooli õpilased, samuti sellistes, mis sisaldavad lisaks põhipeatükkidele veel täiendavaid osi. Kõige isikupärasem autor on kindlasti Jüri Parijõgi, kes õpikute koostamisel kasutas teadlikult oma õpetajaks ja noorsookirjanikuks olemise kogemusi ning lähenes ajaloole kõigepealt koduloolisest küljest³³. Tema „Möödunud ajad jutustavad I“³⁴ on kirja pandud lugudena, millel on peategelane, kelle silmade läbi ajalooga tutvutakse. See tähendab ka ohtraid otsekõnelisi mõttevahetusi tegelaste vahel, mis loo ilmestamise eesmärgil on kohati liialt hinnanguid andvad (vt LISA 1). Geograafias esineb liigsesse jutustavusse ja lennukate detailide esitamisest kalduvaid õpikuid näiteks S. Süti, D. Koppeli, aga ka A. Lehe, E. Martinsoni ja A. Partsi sulest (vt LISAD 4, 5). Paari autori, eriti Emma Assoni ja Mihkel Kampmanni (Kampmaa) puhul tuleb õpikute lugemisel arvestada nende selgelt eestikeskse mõtlemisega, mis tingib vahel liigset eestlaste käitumise õigustamist või esiletõstmist teatud ajaloolistel hetkedel (vt LISA 2). C. R. Jakobsoni geograafiaõpikut, haarab kinni igasugusest rahvuslikkuse ja isamaalisuse (ja mitte alati üksnes eestluse) rõhutamise võimalusest³⁵.

2.2.4 Tekstide rändamine

Varasema perioodi õpikud, nagu ka suur osa ilukirjandusest, olid tõlked ja mugandused saksa või ka vene keelest. Hilisema perioodi autorid olid teadlikud välismaa õpikukirjanduse arengutest, mõlemal perioodil tutvuti ka teiste Eesti autorite kirjutatuga. Silma torkab suur õpikutevaheliste laenude hulk. Sealjuures ei laenatud mitte ainult põhimõttelist ülesehitust või vaateid teatud sündmustele, vaid sageli rändasid õpikute vahel terved tekstiosad või peatükid. Iseloomulikuks näiteks on 1906. aastal ilmunud M. Uniweri õpiku teksti kordumine

32 Paatsi, V. *Eesti talurahva loodusteadusliku maailmapildi kujunemine*. Lk 75.

33 Palamets, H. Eesti Vabariigi koolides kasutatud ajalooõpikutest aastatel 1919-1940. Lk. 43.

34 Parijõgi, J. *Möödunud ajad jutustavad. Ajalooraamat algkooli IV klassile*. Tartu: Kirjastus „Kool“, 1931.

35 Vt. edaspidi: Island – imepärane loodus ja vanagermaani kultuur. Inimloomus ja ühiskond.

L. Jürgensi ja K. Tasaku õpikutes. Seda on põhjendatud ühise alustekstiga³⁶, kuid huvitav on see, et materjali pole tihti isegi kohandatud, vaid võetud üle sõna-sõnalt. Nõnda kantakse õpikus üle mitte ainult teadmisi, vaid terveid kuvandeid.

36 Paatsi, V. *Eesti talurahva loodusteadusliku maailmapildi kujunemine*. Lk. 158.

III PÕHJAMAADE KUVAND EESTIKEELSETES GEOGRAAFIA- JA AJALOOÕPIKUTES 1849-1939

Käsitlus Põhjamaade kuvandist kõnealusel perioodil on jaotatud neljaks osaks: loodus- ja kultuurmaastik, inimloomus ja ühiskond, ajalooline kuvand ning Eesti suhted vastava maaga. Riigipõhisele esitusele eelneb viikingite kuvand, sest selles on õpikute kohaselt põimunud kõigi Põhjamaade loomus. Õpikute kuvandile on taustaks vajalikud mõned üldised pidepunktid. Nendeks on ajaloolised opositsioonipaarid põhjaalade kirjeldamisel, Skandinaavia maastiku käsitlusvõimalused ning heaoluriigi kontseptsioon.

3.1 Põhjamaadest mõtlemise suundi

3.1.1 Ajaloolised opositsioonipaarid

Suunad, mille alusel põhjakaarest ja Põhjamaadest on ajaloo vältel mõeldud, langevad kokku *teisesuse* teooriaga. Põhja *teiseks* olemist lõunale on võimalik jälgida antiikajast alates. Alusvastanduseks on sealjuures ootuspäraselt *tundmatu* vs *tuntud*. Polaarsus jääb põhja ja lõuna suhetes määravaimaks iseloomustavaks karakteriks vähemalt kuni 19. sajandi lõpuni, mil taandub ühes heaoluriigi idee levimisega.

Lõuna on seotud *tsiviliseeritusega*, põhi aga *barbarite* pärusmaa¹. Sealjuures võivad viimased elada väga vastuolulist elu. Kreeklased, kel selle piirkonnaga oli vähe kokkupuuteid, iseloomustasid põhja kui külma ja kõledat paika. Samal ajal levis jõuline müüt Hüperboreast, küllusemaast, mille asukoht oli umbes praegusel Skandinaavia poolsaarel ning kus elanikke usuti elavat pikaelist, rõõmsat ja helget elu.²

Tsiviliseeritud paigad on tajutavad *keskusena*, muu aga *ääremaana*. Roomlased pidasid põhjamaalasi enesest majanduslikult, poliitiliselt ja kultuuriliselt mahajäänimateks³. P. Cornelius Tacituse käsitluses muutuvad kirjeldused germaanlaste aladest kodusest Roomast kaugemale jõudes üha õõvastavamateks⁴. Olenemata sellest, kas põhjapoolsete elanike elu

1 Stadius, P. *Southern Perspectives on the North*. Lk. 25.

2 Arndt, A. North/South. // Beller, M. Leerssen, J. (toim.) *Imagology. The cultural construction and literary representation of national characters. A critical survey*. Amsterdam, New York: Rodopi, 2007. Lk. 387.

3 Samas.

4 Tacitus, P. Cornelius. Germaanlaste päritolust ja paiknemisest. // „*Loomingu raamatukogu*“ LI(21-22) Tallinn: Kultuurileht, 2007.

kujutati ette küllusliku või mahajäänuna, erines see ikkagi heakskiidetud keskmisest.

Tihti liitub neile opositsioonidele veel usuline vastandus: lõunapoolsed piirkonnad kujutavad enesest *religioosselt organiseeritud* keskuseid, põhjas elavaid barbareid peetakse aga vaid kummaliste traditsioonidega *paganateks*.

3.1.2 Maastikud

Polaarsus iseloomustab ka Põhjamaade maastikukirjeldusi. Need on seotud 18. sajandi lõpul levima hakanud romantilise ettekujutusega sellest piirkonnast. Ühelt poolt kandis see eneses reaalseid maastikupilte – Norra fjorde, Islandi geisreid ja vulkaane, Skandinaavia mägesid ja kärestikulisi jõgesid – , teisalt olid need laetud ebarealistlikult ülevoolavate tunnetega. Populaarsete reisijuhtide (või ilukirjanduse) lugeja kujutas piirkonda ette kui inimestest puutumata mägist ala, mis on koduks metsikutele loomadele. Metsikus kujuneski romantilisi mõtteviisi kõige olulisemaks sümboliks.⁵

Põhjamaade maastikupildist kõneledes ollakse seisukohal, et loodus- ja kultuurmaastikku ei tasuks kirjeldustes teineteisest lahutada. Veelgi enam – inimtegevus on seal nii tihedalt seotud loodusliku keskkonnaga, et ka elanike iseloomuomadused näivad tulenevat ümbritsevast olustikust.⁶ Allikmaterjali maastikukirjeldustes on ühendatud romantiline puutumatu põhja kuvand ja rõhuasetus selle majanduslikele võimalustele, seetõttu on ka siinses käsitluses õigeks peetud samasugust lähenemist.

3.1.3 Moodne heaoluriik

Romantilisele mõttele järgnes moodsa heaoluriigi idee üleskerkimine 20. sajandi alguses. Metsik, ääremaine põhi nihkus üha enam keskuseks, mis ei olnud enam üksnes naudinguobjekt, vaid reaalne eeskuju. Eriti hakati Põhjamaid väärtustama nende hästitoimiva haridussüsteemi ning tehnoloogiliste edusammude pärast, olulised on ka demokraatlikkus ning naise harjumatud vabadused ühiskonnas.⁷ Ka põhjamaalaste kuvand muutus moodsamaks, neid peeti nooruslikuks, kainemõistuslikuks, individuaalsust väärtustavaks ning

5 Stadius, P. Southern Perspectives on the North. Lk .6-7, 15-20.

6 Vt. nt maastikukäsitlusi kogumikus Jones, M., Olwig, K.R.(toim.) *Nordic Landscapes*.

7 Stadius, P. Southern Perspectives on the North. Lk. 22-23.

ellu avatud meelega suhtuvaiks⁸. Samas on neile ette heidetud ka liigset pragmaatilisust⁹. Heaoluriigi komponente kohtab allikaiks olnud geograafiaõpikuis, mis mõistetavalt kirjeldavad harilikult kaasaega. Ajalooõpikud on enam seotud polaarsete käsitusvõimalustega. Üldiselt on moodne heaoluriik koos võimsa minevikuga Põhjamaade kuvandi tugevaimaks aluseks.

3.2 Viikingid – kõigi põhjamaalaste eellased

Ajalooõpikutes on esimesed teated Põhjamaadest seotud viikingite kultuuriga. Nende kuvand on nii tugev, et isegi geograafiaõpikutes leidub selle ajani tagasiviivaid viiteid¹⁰. Üllataval kombel ei kirjelda õpikud viikingite välimust, sellest saab aimu alles hilisemate väljapaistvate isikute kuvandi kaudu, milles vahel viikingilikkusele viidatakse¹¹. Seda enam aga pööratakse tähelepanu viikingite tegevusele. Juba esimestest ajalooõpikutest alates on normannid ehk põhjamehed ümberkaudsetele (eriti lõunapoolsetele) rahvastele *teiseks*. Seetõttu on nende tegevust kirjeldavad lõigud täis negatiivseid sõnu ja väljendeid, mille hulka kuuluvad näiteks riisumine, röövimine, põletamine, orjastamine. Kogu perioodi kõige püsivamaks väiteks kujuneb: „Julgemaid meremehi ja hirmsamaid mereröövleid ei ole maailm näinud, kui normannid olivad.“¹²

Õigupoolest tuleks normannide iseloomustamiseks kaasata ka germaanlaste kohta kõneldu, kuid neist kõnelevad peatükid jätkuvad harilikult läänegermaanlaste ajalooga. Ühisest taustast mainitakse enim väikeste kuningriikide olemasolu ja nende ühiskondlikku korraldust, muidu aga hakkavad viikingid oma lääne sugulastele vastanduma. Varasemad ajalooõpikud kõnelevad viikingitest, kes lahkusid oma algsest asupaigast Taani ja Skandinaavia poolsaare aladel pikkadele rööv- ja vallutusretkedele. Metsikuid paganaid sundisid liikvele rännukihk ja vabaduseiha. Ehkki seda otsesõnu välja ei öelda, õhkub viikingite tegevusest naudingut tehtu üle. Röövides põhilistes sihtkohtades, Põhja-Prantsusmaal, Inglismaal ja Itaalias, olid nad „kõigile rannamaile vitsaks“¹³ ning laastasid nii karmilt, et mõnes paigas paluti kirikus regulaarse palve ajal kaitset ka normannide

8 Arndt, A. North/South. Lk. 388.

9 Stadius, P. Southern Perspectives on the North. Lk. 21.

10 Vt. edaspidi: Norra ajalooline kuvand ja Eesti seosed Norraga.

11 Vt. edaspidi: Rootsi ajalooline kuvand. Gustav II Adolf.

12 Sitska, J. *Ajaloo algõpetus. Wana, kesk- ja uus aeg*. Tallinn: A. Busch, 1908. Lk. 66.

13 Bergmann, J. *Üleüldine ajalugu. Kolmes jaus koolidelle ning igale teaduse nõudjalle kirja pannud J. Bergmann. Teine jagu: Keskaeg*. Tartu: Schnakenburg, 1880.

röövkäikude eest. Samas oli pöördeline see hetk, mil viikingid paikseks otsustasid jääda, rajades riike Põhja-Prantsusmaale (Normandia), Inglismaale (taani ala viikingid), slaavi aladele (varjaagide nime all) ning Islandile (norra ala viikingid). Alates sellest momendist olid nad korraga taltsad kohanejad, kes oskasid hästi ja õiglaselt korraldada väikeriikide elu ning võtsid kergesti üle kohalikke kombeid, sulandudes põliselanikega.

See vastuoluline kuvand maheneb hilisema perioodi õpikutes. Viikingid ehk vikerlased (Kampmann) ehk merisissid (Parijõgi) on siiski endiselt Euroopale (tollasele tuntud maailmale) hirmuks ning kui nad kogusid mitmesajast alusest koosneva laevastiku ning purjetasid võõrastele randadele, tuli nende saabumine alati ootamatult. Ometi jagatakse nüüd nende tegevusele põhjendusi, mis panevad lugejat neisse mõistvamalt suhtuma. „Saagi- ja rännuhimu“¹⁴ kõrval hakatakse üha enam rõhutama tööka, et nende põhjamaiselt karmil kodumaal ei jätkunud kõigile elatist, mistõttu pere noorematel poegadel tuli hakata mereröövliteks. Vabadusearmastust püütakse põhjendada väikeriikide sisemise korraldusega, mis kõigile ühiskonnaliikmeile vastuvõetav polnud. Pakutakse ka võimalust, et seoses Frangi riigi lagunemisega nägid viikingid Euroopas võimalust laialdasteks rüüsteretkedeks¹⁵. Leebust lisavad teated viikingite põlluharimisest ja kauplemisest kõigil tolle aja tuntud kaubateil, ehkki tehing võis lõppeda ka müüdüd kauba tagasiröövimisega.

Uuematest õpikutest selgub, kui laialdased olid tegelikult viikingite käigud, hõlmates kogu Euroopat, aga ka Gröönimaad, Ameerikat ning läbi slaavi alade ka Bütsantsi. Sellest, kuidas viikingit käitusid vallutatud aladel, annab tunnistust lõik Knut Suure tegevusest Inglismaal:

Kuigi Inglismaa sattus võõraste valitsuse alla, oli Knut Suure sihikindel ja selgepilguline valitsus sõdade ja sisemiste segaduste tagajärjel kurnatud maale ainult õnnistuseks. Ta hoolitses korrapärase õigusemõistmise eest ja püüdis sulatada üheks rahvuslikuks tervikuks Inglismaal elavaid erisuguseid rahvaelemente. Kõrvaldades väiksemad võimukandjad, katsus ta kindlustada kuningavõimu. Ka soodustas ta läbikäimist teiste riikidega, sõlmides kaubalepinguid teiste maadega.¹⁶

Sarnase leebusega kõneldakse ka viikingite ehk varjaagide rollist vene riigi asutamisel. Väidetavalt olevat slaavilased saatnud viikingitele sellekohase kutse, kuigi enamik õpikuid on

14 Adamson, J. *Eesti ajalugu I. Gümnaasiumi II klassi kursus* (8. õppeaasta). Tartu: K/Ü „Loodus“, 1935. Lk. 13.

15 Madisson, J., Ney, G., Tarvel, P., Konks, J. *Ajalugu gümnaasiumile I. Humanitaargümnaasiumi I kl. kursus. 2. vihk*. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 1937. Lk. 233.

16 Adamson, J. *Keskaeg keskkoolidele*. Tartu: K./ü. „Loodus“, 1932. Lk. 82-83.

seisukohal, et pigem kujunesid varjaagid slaavlaste riikide juhtideks tihedate kaubandussidemete tõttu kahe piirkonna vahel.

Õpikute põhjal ei saa selget ülevaadet, kumb toimus enne, kas viikingite ristiusustamine või rahvusriikide Taani, Norra ja Rootsi teke. Osa autoreid väidab kindlalt, et just ristiusustamisega vaibusid viikingite röövkäigud ning see oli eelduseks riikide tekkele. Teised aga tunnistavad läänegermaani mõju väikeriikide ühendamisele, mis alles uuel kujul võtsid vastu ristiusu. Mõlemast variandist kumavad aga läbi viikingite kaks peamist tunnusjoont: vabadust väärtustavad lahendused ning ülim kohanemisvõimelisus. Õpikutes leiduv informatsioon annab võimaluse lihtsateks paralleelideks, mille kaudu viikingeid võib pidada kõigi põhjamaalaste esivanemaiks. Julguse ja merelise tegevusala poolest sarnanevad nad norralastega, riigikorraldusoskuse poolest Rootsi valitsejatega ning ühiskondlikult heatahtliku alalhoidlikkuse poolest taanlastega. Folkloorseid seoseid on viikingeil enim islandlastega.

3.2.1 Eestlaste seosed viikingitega

Teise perioodi õpikud rõhutavad tugevalt eestlaste seoseid viikingitega, ent seisukoht on üsna kallutatud. Kui viimaste saagihimu kirjeldatakse hoolimata leebetest põhjendustest negatiivsena, siis idaviikingite (sealhulgas eestlaste) sarnase tegevuse kohta öeldakse kõige esileküündivamas sõnastuses, et saagisõjad polnud mitte häbi-, vaid auasi¹⁷. Üldse seostatakse idaviikingite tegevust enamasti kättemaksuga normannide varasemate tegude eest. Vanadest ajaraamatutest on üles korjatud kõik vähegi võidukad kokkupuuted Skandinaavia asukatega. Erilise uhkusega kõneldakse eestlaste (ka kuralaste ja liivlaste) käigust Sigtuna alla 1187. aastal, mis lõppes linna põletamisega. Sigtuna kirikute hulk varieerub paarist paarikümneni (mida rohkem, seda märkimisväärssem on eestlaste võit). Õpikud tunnistavad enam või vähem varjatult, et see sündmus võib suures osas olla müütiline (luuleline). Sigtuna vallutamise kirjeldused võtavad kokku eesti ajalooõpikute hinnangu viikingitele: iseenesest olid nad väga võimsad, kuid eestlaste visa pealetungi ees mõnikord täiesti kaitsetud.

¹⁷ Parijõgi, J. Adamson, T. *Möödunud ajad jutustavad II. Ajaloo tööraamat algkooli V klassile*. Tartu: Kirjastus „Kool“, 1933. Lk. 27.

3.3 Rootsi – punased majad ja põline vabadus

3.3.1 Loodus- ja kultuurmaastik

Geograafiaõpikute autorid peavad Skandinaavia poolsaart üsna üksmeelselt üheks looduse poolest kõige vaesemaks piirkonnaks. Et neis sageli hinnatakse loodust põllumajanduslikust küljest, võib selles leiduda tõetera, ent reaalsed maastikupildid kipuvad seda seisukohta kummutama. Rootsi jaguneb kirjeldustes kolmeks osaks: külm, vaene ja tundruterohke põhi; metsane ja maaliline Kesk-Rootsi; soojem ja maaharimiseks kõige kõlblikum lõunaosa. Sealjuures on Lõuna- ja Põhja-Rootsi käsitletavat riigisisese keskuse ja ääremaana. Kesk-Rootsisse kuulub muuseas Dalarna ehk Dalecarlia. Selle väärika ajaloo ja haldusüksuse tähtsus avaneb hiljem seoses Gustav Vasa tegevusega, siinkohal on ta aga oluline peamiselt oma ehtrootsilikkuse tõttu¹⁸, millega geograafiaõpikute maastikukuvand ühtib. Rootsi on kahtlemata mäginine maa, ehkki mägisuse mõiste võib olla suhteline: „Maapinna wormi poolest on Rootsimaa Norra wastand. Kuna Norramaa suuremalt jaolt mäginine kiltmaa on, on Rootsimaa lagendik.“¹⁹

Värvikamat pilti Rootsi loodusoludest hakkavad geograafiaõpikud pakkuma teisel perioodil. Rohkesti leidub poeetilisi järvede, jõgede ja koskede kirjeldusi. Maavarade tähtsuse rõhutamisega süveneb kultuurmaastike roll. Poeetiline loodus on rakendatud raua- ja metsatööstuse teenistusse, kusjuures kõnekäänd „sitke kui rootsi raud“ hakkab korduma õpikust õpikusse kui omalaadne kvaliteedimärk. Seoses metsandusega aga märgitakse tihti ära tuletikutööstus. Loodusmaastikku organiseerivad üha enam ka moodsad maastikuelemendid: korralik infrastruktuur ning telegraafi- ja telefoniliinid. Kaasaegne Rootsi on võimas ja jõukas riik, kus punaseks värvitud ja rohelisel taustal kaunilt esileküündivate talude vahelt ei puudu mõisadki (vt LISA 3).

Enam kui teiste maade puhul joonistub õpikutes välja pealinna, Stockholmi kuvand: linna peetakse kauneimaks nii Rootsis, naabermaades kui maailmas. Üldiselt võib õpikutes kirjeldatavat loodus- ja kultuurmaastikku pidada sääraseks, mida ollakse harjunud kohtama Astrid Lindgreni lasteraamatutes ja mille hoidmisega pärandkoosluste näol hakatakse Rootsis

18 Sporrang, U. The Swedish Landscape: The Regional Identity of Historical Sweden. // Jones, M., Olwig, K. R.(toim.) *Nordic Landscapes. Region and Belonging on the Northern Edge of Europe*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2008. Lk. 146.

19 Jürgens, J. L., Tasak, K. *Geografia õperamat. II jagu: Europa kirjeldus*. Tallinn, 1907. Lk. 150.

hiljem väga palju vaeva nägema²⁰.

3.3.2 Inimloomus ja ühiskond

Geograafiaõpikutes püsivalt esinev rootslase kuvand on äratuntav ka tänapäeva lugejale:

Rootslased on kaunis pika kaswuga ja walge ihukarwaga. Nendel on walged juuksed ja sinised silmad. Rootslased on tõsise loomuga ja terawa waimuga; nad armastawad oma isamaad, õigust ja wabadust. Nad on õiglased, wõeraste wastu lahked ja wiisakad. Sääljures on nad aga liig rahulised ning pikaldased ja armastawad kangeid jookisid ning uhkust.²¹

Lisaks on rootslased luteri usku, jumalakartlikud, puhtad ja töökad. Kõigi nende omaduste puhul on kohane võrdlus Rootsi kolme kõige kuulsama valitseja – Gustav Vasa, Gustav II Adolphi ning Karl XII – kuvanditega ajalooõpikutes. Gustav Vasat iseloomustavad ajalooõpikud terve perioodi vältel üsna ühetaoliselt, märkides, et kuningas on noor, õiglane, lahke ja tagasihoidlik. Lisaks loomupärasele andekusele ja heale kõneannile on ta saanud ka korraliku hariduse. Riigi au eest on ta alati mehiselt väljas, hoolides samal ajal oma rahvast. Seetõttu on ta ka populaarne.

Gustav II Adolphi kuvand on veidi muutlikum, tähtsustades alguses enam tema positsiooni jumala ja rahva vahemehena ning protestantismi pooldajana: „Moistlik waim, lahke meel, wapper kässi ja wagga südda, waat, se on Rootsi kuninga pilt.“²² Hiljem aga selgitatakse varasemat ajalugu tundvale lugejale täpselt, milline mees on Gustav II Adolf:

Juba välimuselt äratas too kuningas tähelepanu. Oma tugeva ja ilusa kehaehitusega, selgete siniste silmade, kõrge lauba ja heleruugete juustega ta meenutas vanu viikingeid. Ta oli usklik ja kõrgesti haritud mees. Peale rootsi keele ta kõneles vabalt ka ladina, saksa, prantsuse, itaalia ja hollandi keelt ning sai hästi aru inglise ja hispaania keelest. Juba noore lapsena ta oli hakanud saama isalt juhatusi riigivalitsemiseks ja nii tõusis temast üks ajaloo väljapaistvamaid isikuid.²³

20 Autori varasem uurimistöö „Põhjamaisus Astrid Lindgreni lasteraamatus „Väike Tjorven, Pootsman ja Mooses““ näitab selgesti loodus- ja kultuurmaastiku kuvandi sarnasust sellele, mida esitavad kõnealused õpikud. Sellist maastikku ongi peetud lindgrenlikuks ning Rootsis pööratakse selle säilitamisele endiselt suurt tähelepanu. Vt. Hellström, K. Landscape as a Museum? Preserving Valuable Farming Landscapes with Political Measures. // Sarapik, V., Tüür, K., Laanemets, M.(toim.) *Koht ja paik / Place and Location*. Tallinn: [Eesti Kirjandusmuuseumi kultuuri ja kirjandusteooria tööühm], 2002. Lk 112-128.

21 Jürgens, J. L., Tasak, K. *Geografia õperamat. II jagu*. Lk 151.

22 Körber, K. *Mailma aiaramat, kus sees on, mis mailma algmisest Ma peäl on sündinud: kunningattest, Madest, söddadest n. t. s. mitme pildiga ärraselletatud*. Tartu: H. Laakmann, 1860. Lk. 163.

23 Konks, J. *Eesti ajalugu I. Ajaloo õpperaamat progümnaasiumi I klassile*. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 1938. Lk. 106.

Karl XII kuvand on pisut vastuolulisem, sest rahuliku sihipärasuse asemel on tema puhul tegemist tormaka, isemeelse ja tuulepäise valitsejaga. Sellest hoolimata kuuluvad ka selle kuninga kuvandisse tarkus, julgus ja (sõjamees) andekus. Ta on ettevõtlik, jumalale toetuv ning ehkki tema suhted rahvaga olid kahest eelkäijast kehvemad, imbuvad ka Karl XII iseloomuomaduste sekka aja jooksul aus loomus ja õiglus.

Nõnda ei moodusta geograafiaõpikutes korduv rootslase stereotüüpide rühm mitte ainult niinimetatud keskmise rootslase, vaid koguni tõelise rootslase kuvandi, võimaldades rahvast kergemini seostada oma valitsejaga. Muuseas on kuvandil tugevaid sarnasusi taanlaste ja norralaste ning isegi islandlaste imagoga. Nii võib rootslaste iseloomustuse puhul kõnelda üldistatult ka põhjamaalase kuvandist.

Nagu kõiki Põhjamaid, iseloomustab Rootsit hästi organiseeritud hariduselu, mis toimib kohustusliku algkooli, talurahvaulikooli ning, vajadusel, rändõpetajate vahendusel. Muuhulgas on õppeaineteks kehaline kasvatus ja käsitöö, ehkki kerge kahjutundega märgitakse kodukäsitöö osakaalu pidevat langust 1920.-1930. aastatel. Nagu eelnevalt märgitud, on osa rahvastikust tööstuses hõivatud, kuid suurem hulk harib endiselt põldu. Talupoegade elu pole küll kerge, ent nad on järjekindlad: „Visa harimise tagajärjel on viljakaks muudetud kogu Põhjalehe rannik ja isegi kareda metsadevõõrme orgudesse on tunginud ader ning äke.“²⁴

3.3.3 Ajalooline kuvand

Rootsi ajalooline kuvand kujuneb samuti suuresti eelpool nimetatud kolme kuulsa valitseja põhjal, ehkki nii eesti- kui üldajaloo õpikute baasil saab kokku panna üsna järjepideva valitsejate sugupuu. Igähe kirjelduse juurde kuulub peale iseloomuomaduste harilikult veel üks või kaks stereotüüpset märksõna, mis kogu perioodi vältel muust eristuvad. Vahel toimub nendega väiksemaid muutusi, ent põhijooned jäävad samaks. Kõige pikemalt kõneldakse nende stereotüüpidega seotud lugusid varasemates õpikutes, ent vihjeid ühele või teisele leiab ka päris viimastest.

Gustav Vasa

Varasemates ajalooõpikutes on Gustav Vasa peaaegu muinasjutulik tegelane, kelle lugu

²⁴ Leht, A., Martinson, E. Algkooli maateadus I. Üldisi tähelepanekuid, kodumaa, naabermaid. Tartu: „Kool“, 1936. Lk. 23.

alates talupojarõivais vanglast põgenemisest kuni ühtse Rootsi kuningaks kroonimiseni jutustatakse väga detailselt. Üldiselt on Vasa puhul enim rõhutatud vabaduse mõiste ning koostöö talupoegadega. Esiteks vabastas ta Rootsi Taani ülemvõimu alt, mis oli kestnud alates Kalmari uniooni sõlmimisest 1397. aastal. Teiseks kasutas ta sealjuures vabade Dalarna talupoegade abi. Viimane kujund on väga jõuline nii õpikuis kui väljaspool neid, ehkki selle piirkonna elanike abivalmidus ei pruukinud olla kuigi eriline teene²⁵. Kolmandaks vabastas Gustav Vasa Rootsi katoliku kiriku võimu alt ehk viis kirikuvarade võõrandamise teel Rootsis läbi reformsiooni.

Gustav II Adolf

Pärast Gustav Vasa poegi, kes protestandi ja katoliiklasena trooni pärast kemplesid, märgitakse veel põgusalt Karl IX-t, kes Rootsi kuningatele üsna kohaselt pälvis Läänemere idakaldal kiitust läheduse tõttu talupoegadele. Gustav II Adolfi isik ja valitsemisaeg õpikutes vajaks materjali ulatusliku mahu tõttu aga eraldi uurimist, mistõttu on siin piiratud vaid paari eriliselt silmapaistva kuvandielemendiga, mis pärinevad 30-aastase sõja kirjeldustest. Nagu eelnevalt rõhutatud, on tema puhul lahutamatult seotud usk ja rahvameelsus, mille vaimus ta riigijuhina tegutseb. Protestantlus on esimesel perioodil ainsaks 30- aastasesse sõtta astumise põhjuseks. Kuninga sõjavägi läks lahingusse, jumala kiituseks suul laul „Üks kindel linn ja varjupaik“ ning sõdurid märkisid oma väekohustuse kohta: „Oma kuninga teenistuses võime meie küll õndsaks, mitte aga rikkaks saada.“²⁶ Alles hiljem hakatakse kõnelema ka tema impeeriumitaotlustest ja hirmust katoliikluse leviku ees. Eriti esimesel perioodil armastavad õpikud pikalt jutustada Saksa keisrist, kes Gustav II Adolfi sõttaastumisel lausus, et selle lumekuninga vastu pole tarvis sõdidagi: ta sulavat ise lõunamaa palava päikese käes ära. Et nii aga ei läinud – mõned hilisema perioodi õpikud lasevad lumekuningal koguni laviiniks paisuda – ,saab kuningas endale hoopis austava tiitli: põhjamaa lõvi. Nii on Gustav II Adolf väga isiklikult kaasatud põhja ja lõuna vastandamisse. Ehkki eredaimad stereotüübid selle kuninga kohta ongi ühenduses 30- aastase sõjaga, kinnitab Gustav II Adolf siiski

25 Väidetavalt olid Dalarna talupojad ka varemalt Rootsi valitsejaid sarnastes küsimustes aidanud. Tõenäoliselt olid nad viikingitega sarnaselt vaba ja liikuv (sõja)jõud. Sporrang, U. The Province of Dalecarlia (Dalarna): Heartland or Anomaly? // Jones, M., Olwig, K. R. (toim.) *Nordic Landscapes. Region and Belonging on the Northern Edge of Europe*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2008. Lk. 193-194. Gustav Vasa ja Dalarna talupoegade seotus oli eriti enne 19. sajandit kuninga ja vabade talupoegade ühenduse vormis Rootsi identiteedi alustalaks. Rühling, R. Swedes. // Beller, M. Leerssen, J. (toim.) *Imagology. The cultural construction and literary representation of national characters. A critical survey*. Amsterdam, New York: Rodopi, 2007. Lk. 248-251.

26 Sitska, J. *Ajaloo algõpetus*. Wana, kesk- ja uus aeg. Lk. 134.

sügavalt juurdunud põhimõtet, et Rootsi riik on vaba talupoja ja kuninga ühendus²⁷. Sealjuures näib õpikute põhjal tasakaal nende vahel olevat võrreldes teiste valitsejatega kõige parem.

Karl XII

Pärast Gustav II Adolfit sai troonile tema tütar Kristiina, kes lahkes väarikast traditsioonist, olles võrdlemisi kehv riigivalitseja ja pigem boheemlaslik kui tõelise rootslase kuvandiga ühtiv. Karl XI aga võttis karmilt enese kätte mõisade, mille müümisega Kristiina oli tegelenud, riigistamise ning sai osalt sellega seoses enesele ajalooõpikute kõige sagedamini korduva hüüdnime: talupoegade kuningas. Valitsejate kuvandite seas on aga vaieldamatult kõige püsivam Karl XII oma, mis peamiselt koosneb tema kangelastegudest Põhjasõja ajal. Põhiliselt algab temast kirjutatu viidetega nooruslikule uljusele ja karujahikirele. Hilisemates õpikutes, kus pikkadele kirjeldustele pööratakse vähem tähelepanu, satub kuningas üha enam otse karujahilt hooletu elegantsiga võitlusse vaenlaste, Taani ja Poolaga, hiljem Venemaaga. Ka tema on sarnaselt Gustav II Adolfile jumalakartlik, ent laulu asemel tormab võitlusse hüüdes: „Jumala abiga!“. Samuti armastatakse kõnelda tema kangelaslikust väljaütlemisest esimeses lahingus: püssikuulide vihinast peab edaspidi saama tema armsaim pillihääl (ka: tulevikumuusika). Millegipärast kõneldakse tihti ka Karl XII saabastest, millega tal on pidevalt sekeldusi. Küll takerduvad kannused, nii et kuningas vangi satub, teine kord aga jääb üks saabas lahingu ajal koos hobusega mutta või tuleb saapad pikaajalisest ratsutamisest paiste läinud jalgade ümbert ära lõigata. Valitsejatest on Karl XII imago kindlasti kõige kangelaslikum, see ei tuhmistu isegi Põhjasõja kaotusest hoolimata.

3.3.4 Eesti hinnang Rootsile

Eestlaste hoiakust ühise mineviku vastu Rootsiga saab kõige paremini ülevaate hilisema perioodi õpikute, milles leiduvad talupoja olukorda rootsi ajal kirjeldavad lõigud, kus võetakse kokku selle ajajärgu olemus. Üldiselt ollakse ootuspärasel seisukohal, et väljend on vastuoluline ning käibib ainult võrreldes varasema ordu ja Poola ning hilisema vene ajaga. Ühelt poolt on sõdade lakkamine ühes Rootsi aja tulekuga tervele Eesti alale kergendus, sest rahvas sai veidi kosuda ning muutus koguni natuke jõukamaks kui varem. Teisalt ei suutnud Rootsi võim siiski kohalikke mõisnikke päriselt endale allutada ning pärisorjus ei kadunud ka

²⁷ Vt. eelpool: märkus Gustav Vasa tegevuse kohta.

vaatamata kõigile pingutustele talupoja elujärje parandamise suunas. Maksud, kuigi nüüd normeeritud, olid endiselt kõrged, Rootsi aja lõpul laastasid maad nälg ja Põhjasõda. Kõige paremini iseloomustab eestlaste suhtumist rootsi aega väljend „vana hea rootsi aeg“ koos oma harvaesineva jätkuga:

Rahvas ise hindas rootsi aega väga tabavalt: „Rootsi aeg oli vana hea aeg. Kui maha kukkusid, võisid oma loaga üles tõusta.“ Selle lausega on öeldud, kui väikesed olid siiski talupoja õigused rootsi ajal. Sest õigus mahakukkumisel üles tõusta polegi mingisugune õigus. Ordu ajal polnud sedagi.²⁸

Ometi õhkub selle aja kirjeldustest lootusrikkust ja poolehoidu Rootsile ning tema kuningatele. Unistavalt suhtuti sealsete talupoegade vabadusse, samas oldi vahetuks tunnistajaks üsna viikingilikult heatahtlikule ja hoolikale suhtumisele alistatud aladesse.

Geograafiaõpikutes pööratakse enam kui teiste maade puhul tähelepanu tööstusele. Iseseisev Eesti riik oli Rootsiga majandussuhetes ja ehkki näiteks 1920. aastate keskpaigas moodustas siinsest väliskapitalist umbes 70% Inglise kapital, siis Rootsi kapitalil oli õnnestunud monopoliseerida just eelpool nimetatud tuletikutööstus²⁹. Geograafiaõpikutest selgub ka, et Rootsi on riik, mis eestlaste jaoks on nii loodusoludelt kui ühiskonnakorralduselt ehedalt põhjamine. Selle kinnituseks on ka tõik, et Rootsi kuvand on Põhjamaade seast kindlasti kõige detailsem ja jõulisem.

3.4 Norra – kalurite ja meremeeste kodu³⁰

3.4.1 Loodus- ja kultuurmaastik

Põhja-Norra puhul on tabavalt kõneldud kahest maastiku kirjeldamise vaatepunktist. Esimeses neist domineerivad fjordid, karid ja merelisuus laiemalt. Seda võib iseloomustada kui rannakaluri pilku paadist Norra maismaale. Teine võimalus on maastikku jälgida rändavate põhjapõdrakasvatajate, enamasti saami rahva esindajate silme läbi. Sel juhul on esiplaanil laiad vaesed tundratasandikud ning lumeväljad.³¹ Tõepoolest toetavad ka

28 Adamson, J. *Eesti ajalugu. Rahvakoolidele*. Tartu: K/Ü „Loodus“, 1925. Lk. 98.

29 Pihlamägi, M. *Eesti industrialiseerimine 1870-1940*. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 1999. Lk 96.

30 Pealkiri on mugandatud õpikust: Leht, A., Martinson, E. *Algkooli maateadus III. Euroopa, Eesti, Maakera taevakehana*. Tartu: „Kool“, 1936. Lk. 26.

31 Jones, M. The „Two Landscapes“ of North Norway and the „Cultural Landscape“ of the South. // Jones, M., Olwig, K. R. (toim.) *Nordic Landscapes. Region and Belonging on the Northern Edge of Europe*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2008. Lk. 292.

geograafiaõpikud seda teooriat, sest saame (vananenud nimetusega laplasi) mainitaksegi üksnes nende kahe elatusala kontekstis. Õpikute põhjal võib seda jaotust laiendada kogu Norra kirjeldamiseks, sest Lõuna-Norrat iseloomustab neis õieti vaid tema kõrgem tsiviliseerituse tase. Üldiselt aga on Norra loodus karm, põllumaa osas erakordselt kehv, kuid see-eest maaliline:

Fjordid ja nende pikendusteks olevad orud pakuwad toredaid waatepiltisid. Kohati tulewad kõrged kaljuseinad üksteisele nii ligidale ja teewad fjordi nii kitsaks, et päikese kiired ilmasgi weepinda walgustada ei saa. Kohati on fjordide kaldad madalamad. Künklikud, wiljakandwa põllupinnaga kaldad on roheliste lopsakate aasadega ja metsadega kaetud. See kõik tuletab mõnda ilusat Schweizi järwe meelde. Mida kaugemale põhja poole, seda kiduramaks läheb taimekasw.³²

Alates 1920. aastatest hakkab õpikutes lisaks justkui hoiatusena kõlama, et vaid Norra kalamees või loots oskab skäärde ja karide vahelt osavalt läbi loovida.

3.4.2 Inimloomus ja ühiskond

Ka norralaste iseloom on hoopis enam kui rootslaste ja taanlaste puhul seotud keerukate loodusoludega. Selles osas võiks neid võrrelda islandlastega. Eelkõige on norralased julged ja osavad meremehed, kes ookeanil heeringaid, vahel isegi merehobuseid³³, püüavad ja vaalu kütivad (vt LISA 4). Iseloomujoontelt on nad ootuspäraselt üsna sarnased rootslastele. Idanaabritega võrreldes on nad võrdselt jumalakartlikud, kuid uljust ja rõõmsat meelt on neis ehk siiski pisut rohkem. Samas on norralased ikkagi rootslastest pisut tasakaalukamad ja rahumeelsemad:

Norralaste kõige tähtsamad omadused on auusus ja tööarmastus. Midagi ei panda siin luku taha, sest wargust tuleb väga harwa ette. Norralane ei püüa „peeneid“ wäliseid kombeid täita, aga otsekoheselt ja hääsüdamliselt käib ta teistega ümber. Üleüldse on Norralased waikse, rahulise loomuga.³⁴

Muuseas sobib selline kuvand norralastest hästi kokku nende endi arvamusega. Nende eneseteadvuse aluseks oli pikka aega ettekujutus talupoegade ja kaupmeeste ühendusest, ent

³² Jürgens, J. L., Tasak, K. *Geografia õperamat. II jagu*. Lk. 146-147.

³³ Veiderman, A. *Maateadus: õpperaamat algkoolidele I. IV õppeaasta. Eestimaa ja tema naabermaad. Euroopa ja teiste ilmajagude ülevaade*. Tallinn, 1924. Lk.129.

³⁴ Uniwer, M. *Maadeteadus. Esimene jagu. Algõpetused, Läänemere maad, Weneriik ja teised Euroopa riigid. Pärnu*, 1906. Lk. 82.

19. sajandi lõpul tuli hakata arvestama ka tööstuse üha kasvava osakaaluga. Seetõttu kujunes norralastel endist kuvand kui talupoeglikult uuendusmeelsest rahvusest, kes modernsust siiski meeleehtlikult ei ihalda. Teised on norralaste juures väärtustanud ratsionaalsust ja demokraatlikkust, samas on nende loomust peetud liigselt enesekindlaks ja põikpäiseks.³⁵

Ühiskondlikelt oludelt on Norra Rootsile väga sarnane. Haridust antakse siin samadel alustel, kuid varem kui Rootsis lõikavad metsikusse maastikku telegraafi- ja telefonivõrgu kõrval ka elektriliinid. Kohati jääb mulje, nagu viimane oleks kasutusel lausa vahet pidamata: „Põhjapoolseim linn Norras ning kogu maakeral on Hammerfest /.../. 21. novembrist kuni 22. jaanuarini kestab seal öö, mil põleb elekter.“³⁶

3.4.3 Ajalooline kuvand ja Eesti seosed Norraga

Norra iseseisvast ajaloolisest kuvandist õpikutes ei saagi peaaegu kõnelda. Pigem on Norra suur maa-ala, millel Taani ja Rootsi vaheliste tehingute ja vallutuste tõttu käest kätte liikumise käigus ei olegi oma arvamust. Ainult viikingitega seoses on Norral iseseisev, ehkki küllalt negatiivne roll (kõige hirmsamad mereröövlid tulid just sealt). Muuseas toetab norralaste viikinglikkust iseseisvusaegsete geograafiaõpikute kuvand. Siis hakatakse norralaste merearmastusele üha enam tausta looma normannide eeskujuga. Viikingite vaprus ei ole norralastest kadunud, viimaseid jagub kõikidesse maailma sadamatesse ja laevadesse. Geograafiaõpikute põhjal jääb Norrast mulje kui Rootsi uljamast ja vabameelsemast kaksikvennast, samas on sealsete elanike kristlik alalhoidlikkus naabermaast tugevam. Norra demokraatia näib püsivam ning eriti rõhutatakse seisusevahede puudumist. Ehkki looduse poolest on Eestit väga raske Norraga võrrelda, on sealne merekultuur ning ühiskondlikud ja tehnilised edusammud eestlastele kindlasti eeskujuks. Võrreldes ajalooõpikute vallutatud ala staatusega, annavad geograafiaõpikud Norrast märksa võimsama ja iseseisvama kuvandi.

3.5 Taani – eeskujulik väiketalundite maa³⁷

3.5.1 Loodus- ja kultuurmaastik

Taani kuulub küll Põhjamaade tuumikusse, Skandinaavia riikide sekka, ent on nende seas

35 Spring, U. Norwegians. // Beller, M. Leerssen, J. (toim.) *Imagology. The cultural construction and literary representation of national characters. A critical survey*. Amsterdam, New York: Rodopi, 2007. Lk. 214-216.

36 Rumma, J., Kents, J. Euroopa: Maadeteaduse õpperaamat keskkoolidele. Tartu: „Loodus“, 1925. Lk. 55.

37 Pealkiri on laenatud õpikust: Parts, A. *Maadeteaduse töö- ja õpperaamat progümnaasiumi II klassile*. Tartu: Noor-Eesti Kirjastus, 1938. Lk. 123.

siiski mõneti erandlik. Seoses ajalooliste vallutustega on aegade jooksul Taani koosseisu kuulunud väga erinevaid maastikke³⁸. Uuritava perioodi geograafiaõpikud näivad selle varieeruvuse justkui emamaa peal kokku võtvat. Üldiselt on maastik tasane ja metsavaene, märkimisväärt on vaid pöögi- ja tammesalud suurematel saartel. Mitmekesisust lisavad aga Norra rannikupildile lähenevad karmid tingimused, mille meri loob Taani läänepoolses küljes. Muja aga laiub korralik kultuurmaa:

Tasastel põldudel ja aasadel voolavad sulisejad ojad. Põllud vaheldavad tamme metsasalkadega, paistavad väikesed järved ja mõnes kohas sood. Korralikud talurahva õued, mis viljapuudega ümberistutatud, tuletavad põhja-Saksamaa loodust meelde. Mõnes kohas on ka liivamaad, kus midagi ei kasva.³⁹

Taani ongi justkui natuke segu ümberkaudsetest aladest ning seetõttu ei ole kirjeldused üheselt võrreldavad Skandinaavia poolsaare romantilisusega. Kollaažimuljele lisavad veidi põhjamaisust siiski Taanile kuuluvad asumaad – Fääri saared, Gröönimaa ja (kuni 1918 aastani) Island -, mille lühikesed kirjeldused lähendavad selle maastikukuvandit Norra ja Rootsiga. Kultuurmaastikku täiendavad imetlevad kirjeldused Taani hästikorraldatud talumudelist (vt LISA 5).

3.5.2 Inimloomus ja ühiskond

Esimese perioodi õpikutes jäävad taanlaste iseloomustused pigem napisõnalisteks. Ometi on ka siin, kultuuri ja eluviisi puhul, tunda sarnasust nii Skandinaavia poolsaare kaksikriigi (Rootsi ja Norra ühenduse) kui sakslastega. „Taanilane on aeglane, aga tüdimata töötægija; kõik tundmist, õpetust ja eluviisid on ta Saksamaalt saanud.“⁴⁰ Lisaks kirjeldatakse taanlasi kui lüheldase kasvu ja tugeva kehaehitusega edasipüüdlikke inimesi.

Taani positiivsete joonte hulka nimetatakse kõrge haridustase ja üldlevinud kirjaoskus. Tööstuse areng pole seal küll Norra ja Rootsiga võrreldav, kuid selle korvavad põllumajanduse ning karjanduse eeskujulikkus, millest taanlased isegi on aru saanud: „Mitte kusagil Euroopa riigis ei ole rahvas nii jõukas ja oma olekuga rahul, kui Taanimaal.“⁴¹

38 Vt. Olwig, K. R. Danish Landscapes. // Jones, M., Olwig, K. R.(toim.) *Nordic Landscapes. Region and Belonging on the Northern Edge of Europe*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2008. Lk. 3-11.

39 Uniwer, M. *Maadeteadus*. Lk. 87.

40 Miekwitz, W., Schultz, W. *Koli-ramat. Wies jaggo. Keograhwi, ehk õppetud Ma-ilma surussest ja Ma-ilma madest*. Tartu, 1854. Lk. 128.

41 Jürgens, J. L., Tasak, K. *Geografia õperamat. II jagu*. Lk. 139.

Hilisemates õpikutes see positiivne kuvand üha süveneb. Kuna sealsed elanikud on „virgad ja osavad majapidajad“⁴², on Taani jätkuvalt karjanduse ja põllumajanduse musternäidiseks. See maa on rahvaülikoolide traditsiooni algataja ning eriti vaimustatakse geograafiaõpikutes sellest, et ka talupoeg saab omandada erialase hariduse. Hea koolitus on ka ühistegevuse aluseks, mis võrreldes teiste Põhjamaadega on Taanis kõige paremini arenenud. Õpikutes tuuakse selle toimimisest koguni värvikaid näiteid:

Igal hommikul liigub Taani maanteedel mitu tuhat piimaautot, mille ülesandeks on kokku korjata taludes väljapandud piimanõud ja neid toimetada edasi ühispiimatalitustesse./.../ Peaaegu samuti nagu piima edasitoimetamine sünnib munade müük. Ümmarguselt kolme päeva tagant käib igast talust läbi „munamees“ ja võtab kauba kaasa.⁴³

3.5.3 Ajalooline kuvand

Taani ajalooline kuvand jääb suuresti Rootsi võimsa kuvandi varju, hoolimata sellest, et Taani saavutas suurvõimu esimesena. Kahe riigi vahelisi konflikte on kirjeldatud Rootsi positsioonilt või ilmse poolehoiduga sellele riigile, taanlasi ja nende valitsejaid tajutakse pigem segavate asjaolude kui reaalse isikutena. Taani on Rootsile *teiseks*. Nii tuleb riigi tegelikku vägevust tuvastada läbi teiste maade tegevuse ning tugeva negatiivse hoiaku.

Pärast viikingiaega esineb Taani esmalt seoses Kalmari uniooni loomisega 1397. aastal. Pealtnäha on leping sõlmitud üksnes välispoliitilise koostöö jaoks, kuid Taani valitsejad suudavad ühendust ära kasutada Norra ja Rootsi hoidmiseks oma ülemvõimu all. Harilikult järgneb sellele kohe kirjeldus Gustav Vasa tegevusest, kelle vastaseks on Taani kuningas Kristjan II. Teda iseloomustatakse kui tigated, silmakirjalikku ja omakasupüüdlikku meest, kes nii Taanis kui Rootsis oli aadliga vaenujalal ning kelle hirmsaimaks teoks oli Stockholmi veresauna korraldamine, millele Gustav Vasa reageeris Dalarna talupoegade poole pöördumisega. Kuvandit ei pööra kuigivõrd positiivsemaks ka tema poolehoid luterlusele.

Peamiselt teisel perioodil ilmunud Eesti ajaloo õpikud lisavad Taani ajaloolisele kuvandile veel selle riigi vallutused siinsetel aladel. Nüüd jäävad taanlased sakslaste varju, Taani kuningad on hädised ega suuda korralikult kanda kinnitada. Eriti kõneldakse võimuahnest Valdemar II-st, kes 1219. aastal kasutas ära sakslaste kutset, et (taas) üritada

42 Sütt, S., Koppel, D. *Maateaduse õpperaamat algkoolidele VI õppeaasta. Euroopa ühes Eestimaaga*. Tartu: K/Ü „Loodus“, 1924. Lk. 133.

43 Parts, A. *Maateaduse töö- ja õpperaamat progümnaasiumi II klassile*. Lk. 123.

siinseid alasid vallutada. Seoses tema viibimisega Eesti aladel märgitakse harilikult ära ka Tallinna asutamine ning tihti ka legend Taani lipu saamisest. Vahel lisavad õpikud, et just tema ajal kaotas Taani oma laialdased valdused Euroopas, sealhulgas Läänemere kallastel. Teave valduste ulatusest jõuab aga lugejani just tänu nende kaotuste mainimisele. Lisaks Valdemar II-le pööratakse vahel pikemat tähelepanu ka kergemeelsele, riiakale ja eriti selgelt hädisele hertsog Magnusele, kelle „käes ei tahtnud ükski ettevõtte õnnestuda“⁴⁴.

Et Taani ajaloost saab enamasti aimu vaid teiste maade tegevuse kaudu, on selle riigi ajalooline kuvand lünklik, üksikute esileküündivate hetkedega. Neist viimased on seotud Napoleoni tegevuse ning Saksa riigi asutamisega. Kuigi Rootsi kuvand on jõulisem, püsib Taani ajaloo vältel veidi pikemalt pildil.

3.5.4 Eesti suhe Taaniga

Eesti ajalooline suhe Taaniga on vastuoluline. Üldiselt ei peeta Taani võimu Eestis kuigi meeldivaks ning see oli kindlasti rängem kui Rootsi valitsus siinmail. Erandi moodustavad vaid teated Taani valitsusest Saaremaal, mille positiivse poole moodustab üsna viikingilaadne headus alistatud maade üle: taanlased hoolitsesid usuelu eest ning jagasid maid, mida hakati kutsuma taani armuatradeks. Teine osa õpikuid peab seda aega paremaks peamiselt seetõttu, et sõjategevus Saaremaale ei ulatunud, muidu aga on seisukohal, et talupoegade elu võrreldes varasemaga läks seal siiski keerulisemaks. Muuseas võiks arvata, et lugu Taani lipu saamisest tõstab eestlaste eneseteadvust, kuid õpikutest ei järeldu, nagu oleks selle sündmuse tähtsus väga märkimisväärne.

Kui Eesti hinnangus Rootsile domineeris selgelt ajalooline side, siis Taani puhul on tähtsam kaasaeg. Geograafiaõpikute põhjal selgub, et Eestil oli Taaniga võrdlemisi kerge samastuda sarnase lauge maastiku poolest ning seetõttu, et mõlema riigi majanduslikuks sihiks oli esmajoones põllumajanduse arendamine. Taani kuvand ühtib Põhjamaadest kõige paremini heaoluriigi kontseptsiooniga ja selle riigi elujärg oli Eestile kindlaks eeskujuks (vt LISA 5). Poeetiliselt, ehkki veidi ennatlikult võtab Eesti suhtumise Taanisse oma 1939. aasta õpikus kokku J. Kents: „Igal juhul siiski meie põllumeestel on veel paljugi Taani põllumeestelt õppida. Ja eks seda ole seni tehtud ja tehta edaspidigi.“⁴⁵

44 Grossschmidt, O. *Eesti ajalugu rahvakoolidele. Kokku seadnud O. Grossschmidt*. Tartu: Ed. Bergmanni trükk, 1918. Lk. 66.

45 Kents, J. *Maateadus I: Õpperaamat progümnaasiumi II klassile*. Tartu, Tallinn: „Loodus“, 1939. Lk. 139.

3.6 Island – imepärane loodus ja vanagermaani kultuur

3.6.1 Loodus- ja kultuurmaastik

Islandi kuvand on Norra omast veelgi enam seotud kohaliku loodusega. Enne 19. sajandit olevat see kõikunud paradiisi ja täieliku põrgu vahel⁴⁶, midagi sarnast võib välja lugeda ka geograafiaõpikutest. Selle riigi maastikukuvand ei muutu neis uuritava perioodi vältel peaaegu üldse detailsemaks, sest küllap on saare olud juba algusest peale samavõrd erilised kui ühetaolised. Tulemäed ehk vulkaanid ja kuumaveeallikad ehk geisrid segunevad jäisusega. Maa on metsata ja mäGINE, müstilisust lisavad kummalised loomad: „Meie maa sarvilised lojused seal sarvita; lammastel selle asemel 3, 4, ehk 5 sarve.“⁴⁷

3.6.2 Inimloomus ja ühiskond

18.-19. sajandil oli põhiküsimuseks, kas Island tuleks arvata Euroopa tsiviliseeritud piirkondade sekka või mitte⁴⁸. Rahva elujärg on seal geograafiaõpikute põhjal tõesti nii keeruline, et põlluharimise asemel tuli end elatada mereloomadest, -lindudest ja viimaste munadest. C. R. Jakobson aga väidab oma õpikus, et raskustest hoolimata on islandlased visad uuendusi vastu võtma:

... imekspanemise väärt on, kuidas see väikene hulk oma isamaa asju toimetab, oma keelt harib ja lapsi koolitab. Küll ei leita seal raud-teesi ja telegrahvi traatisi, ehk muid asju, kelle abiga elu hõlpsaks ja kergeks läheb, aga Islandi rahva leplik ja rahulik meel, kes niisama auväärt tore on, kui loodus tema ümber, ei hooli palju sest puudusest, ja paneb suure kiindumusega kõige uuenduste vastu, mis tema elu küll ehk kergemaks, aga mitte õnnelikumaks ei teeks.⁴⁹

Ajapikku leiab kuvand vaid kerget täiendust, põhiliselt rahva kultuurilise taseme järkjärgulise tõusu osas. Võimalik, et sellised muutused on seotud personaaluniooni saavutamisega Taaniga 1918. aastal, millega Islandi iseseisev kujutamine sai kaalukama põhjenduse.

46 Ísleifsson, S. Iceland. // Beller, M. Leerssen, J. (toim.) *Imagology. The cultural construction and literary representation of national characters. A critical survey*. Amsterdam, New York: Rodopi, 2007. Lk. 248-251.

47 Gildenmann, B. *Mailma made õppetut. Isseärranis Ma rahwa koolmeistrite ja kolide tarwis wäljaandnud B Gildenmann*. Pärnu, 1849. Lk. 34-35.

48 Ísleifsson, S. Iceland. Lk. 248-251.

49 Jakobson, C. R. *Weikene Geograafia*. Lk. 137.

3.6.3 Ajalooline kuvand ja Eesti seosed Islandiga

Island pälvib ajalooõpikuis vaid õige nõrka tähelepanu. Kõige sagedamini mainitakse seda viikingiretkede sihtkohana. Neil paaril korral, mil Islandist pikemalt kirjutama vaevutakse, tuuakse esile vanagermaani kultuuri alalhoidmine, mis väljendub skaldide traditsioonis ning eeposes „Vanem Edda“. Lisaks rõhutatakse vanaskandinaavia keele säilimist saarel. Selle mainimine on tähelepanuväärne, sest islandlaste endi jaoks on nende keel väga oluline⁵⁰. Õpikute põhjal jääb Island eestlaste jaoks pigem müstiliseks ja kaugeks, sest selle piirkonnaga ei ole Eestil kerge seoseid luua. Tingliku paralleeli võib tõmmata keeleteadlikkuse rõhutamisega, mis on väikerahvaste jaoks traditsiooniliselt oluline küsimus.

50 Hálfdanarson, G. From Linguistic Patriotism to Cultural Nationalism: Language and Identity in Iceland. // *Language and Identities in Historical Perspective*. URL (kasutatud 03. mai 2013) www.stm.unipi.it/programmasocrates/cliophnet/books/language2/05_Halfdanarson.pdf.

KOKKUVÕTE

Selleks, et mõista teisi ning tajuda oma positsiooni nende hulgas, on eri rahvustel tekkinud lihtsustatud mõttepildid ehk kuvandid võõrastest rahvastest. Need on ühiskonnas laialt levinud, kättesaadavad igale üksikliikmele ning, tulenevalt inimese suurest valmidusest neid omandada, ka määrava tähtsusega. Ometi ei ole kuvandite uurimiseks päris otseseid võimalusi, sest detailse täpsusega neid üles ei märgita. Neile on aga võimalik läheneda imagoloogia uurimissuuna abil, mis on kombinatsioon inimest ja inimkultuuri puudutavate teadusharude, nagu psühholoogia ja sotsioloogia, aga ka kirjandusteaduse vahenditest.

Üha enam on hakatud tähelepanu pöörama riikide ja rahvaste ajaloolisele kuvandile, mis annab ülevaate teatud perioodi laiade inimhulkade mõttemaailmast ja on fooniks ning kaasosaliseks kõikidele ajaloolistele sündmustele ja protsessidele. Tänuväärseks allikaks kuvandite uurimisel on kujunenud kooliõpikud, sest nad moodustavad oma konservatiivsusega olulise osa ühiskondlikest baastekstidest ning levivad laialdaselt, ületades sotsiaalsete hierarhiate piire. Ehkki õpikute uurimisel tuleb arvestada teatud piirangutega, mis tulenevad ajalookirjutuse iseloomust (kuidas sündmuseid kirja pannakse) ning iga üksiku õpikukoostaja ehk autori isikupärasest mõttelaadist ja stiilist, annavad õpikud siiski hea ülevaate teatud ajavahemikul levinud kuvanditest.

Põhjamaad on Eestile lähedane piirkond nii geograafiliselt kui ajaloolis-kultuuriliste sidemete poolest ja nõnda on eestlastel Rootsist, Norrast, Taanist ning Islandist kujunenud võrdlemisi tugev isikupärane ettekujutus. Perioodil 1849-1939 eristub konkreetsete riikide osas selgelt Rootsi kuvand, mis on kõige jõulisem ja nüanssiderohkem. See tuleneb asjaolust, et Rootsil on võrreldes teiste Põhjamaadega oluliselt tugevamad ajaloolised seosed Eestiga. Taani on ajaloolise kuvandi osas Rootsile *teiseks* ehk tema aimatav võimsus jääb naaberriigi varju. Seevastu on Taanil kõige tugevam kaasaegne kuvand, milles selgesti võib eristada Eesti püüdlemist samasuguse põllumajandusmudeli poole. Norra tõuseb esile oma maalilise looduse ja edumeelse tehnoloogiakasutuse poolest, kuid iseseisev ajalooline kuvand sel riigil peaaegu puudub. Pigem on see territoorium, mis kahe naaberriigi, Taani ja Rootsi, omavahelistes tehingutes käest kätte käib. Kõige vähem, kuid samas kõige müstilisemat tähelepanu on õpikutes pälvinud Island, mille kuvandi tugevaimaks elemendiks on

omapärane loodus, kuid üldmulje sellest saarest jääb leigeks. Kõiki Põhjamaid ühendab aga viikingite vastuoluline imago, sisaldades endas nii teiste rahvaste jaoks hirmutava vabaduse- ja vallutushimu kui hea kohanemisvõimega seotud leebe suhtumise alistatud aladesse.

Mis puudutab võimalikke muutusi alates Eesti iseseisvumisest 1918. aastal, siis selles osas jääb Põhjamaade kuvand õpikutes tagasihoidlikuks. Muutused ei olnud tingimata seotud Eesti Vabariigi tulekuga, pigem on alust kõnelda kuvandi järjest detailiküllasemaks kujunemisest terve uurimisaluse perioodi vältel. Siiski võib üldiste arengutena iseseisvusperioodil märkida jumalakartlikkuse täielikku taandumist, geograafiaõpikute puhul põllumajandusliku vaatenurga süvenemist ning eestikesksuse rõhutamist ajalooõpikutes. Põhjamaade käsitus ajavahemikul 1849-1939 eestikeelsetes ajaloo- ja geograafiaõpikutes on üldiselt objektiivne ja eeskuju otsiv.

ALLIKAD JA KIRJANDUS

Allikad

Geograafiaõpikud

Gildenmann, B. *Mailma made õppetuse. Isseärranis Ma rahwa koolmeistrite ja kolide tarwis wäljaandnud B Gildenmann.* Pärnu, 1849.

Jakobson, C. R. *Weikene Geograafia ehk Maade teaduse käsiraamat. Kolmes raamatus. Alama koolide kohta kirja pannud C. R. Jakobson.* Tartu, 1868.

Jung, J. *Geograhwi õpetus walla koolidele. Wenekeelest G. U. Lebedewi ja J.J. Puzõikowitsch'i järele wäljaannud J. Jung.* Tartu, 1892.

Jürgens, J. L. *Geografia õperaamat keskkoolide ülematele klassidele. II. Euroopa.* Tallinn, 1920.

Jürgens, J. L., Tasak, K. *Geografia õperaamat. II. Europa kirjeldus. Teine anne: Kesk-Europa(lõpp), Loode-Europa, Ida-Europa, Lisa (Kaukasias, Siber, Wene Kesk-Asia maakonnad).* Tallinn, 1918.

Jürgens, J. L., Tasak, K. *Geografia õperaamat. II jagu: Europa kirjeldus.* Tallinn, 1907.

Jürgens, J. L., Tasak, K. *Maateadus algkoolidele. III. (6. õppeaasta).* Tallinn: G. Pihlakase kirjastus, 1922.

Jürgens, J. L., Tasak, K. *Maateadus algkoolidele. Teine wäljaanne, annete kaua õppeaastate järele. I (4 õppeaasta).* Tallinn, 1922.

Jürgens, J. L., Tasak, K. *Maadeteadus rahwakoolidele ja keskkoolide alamatele klassidele. Teine parandatud ja täiendatud trükk.* Tallinn: Kirjastusäri G. Pihlakas ja Poeg, 1921.

Kentmann, W. *Koolilaste Geograahwia raamat.* Tallinn, 1875.

Kents, J. *Euroopa. Maateaduse õpperaamat keskkoolide II klassile. Teine, parandatud ja täiendatud trükk.* Tartu, 1931.

Kents, J. *Euroopa. Maateaduse õpperaamat reaalkooli II ja progümnaasiumi IV klassile. Neljas, parandatud ja muudetud trükk.* Tartu, Tallinn: „Loodus“, 1938.

Kents, J. *Maateadus I: Õpperaamat progümnaasiumi II klassile.* Tartu, Tallinn: „Loodus“, 1939.

Kents, J. *Maateadus III: Suur-Siber ja Euroopa. Õpperaamat keskkooli III klassile.* Tartu: „Loodus“, 1936.

Leht, A., Martinson, E. *Algkooli maateadus III. Euroopa, Eesti, Maakera taevakehana.* Tartu: „Kool“, 1936.

Lorenzsonn, F. J. *Lühikene geograafia ehk Maade teadus küla koolidele.* Rakvere, 1883.

Markus, E., Parts, A. *Maateaduse õpperaamat: Algkooli VI klassile*. Tartu: Noor-Eesti Kirjastus, 1932.

Miekwitz, W., Schultz, W. *Koli-ramat. Wies jagger. Keograhw, ehk õppetud Ma-ilma surussest ja Ma-ilma madest*. Tartu, 1854.

Parts, A. *Maateaduse töö- ja õpperaamat progümnaasiumi II klassile*. Tartu: Noor-Eesti Kirjastus, 1938.

Parts, A. *Maateaduse töö- ja õpperaamat algkooli IV klassile*. Tartu: Noor-Eesti Kirjastus, 1931.

Parts, A. *Maateaduse töö- ja õpperaamat algkooli IV klassile. Kolmas trükk*. Tartu: Noor-Eesti Kirjastus, 1935.

Rumma, J., Kents, J. *Euroopa Maadeteaduse õpperaamat keskkoolidele*. Tartu: „Loodus“, 1925.

[Schneider, E. M.] *Geograhw, ehk õppetud mailma surusest ja mailma madest*. Tartu, 1871.

Sütt, S., Koppel, D. *Maateaduse õpperaamat algkoolidele IV õppeaasta. Eestimaa ja naabermaad*. Tartu: „Loodus“, 1922.

Sütt, S., Koppel, D. *Maateaduse õpperaamat algkoolidele VI õppeaasta. Euroopa ühes Eestimaaga*. Tartu: K/Ü „Loodus“, 1924.

Sütt, S., Koppel, D. *Maateaduse õpperaamat. Eestimaa ja naabermaad. IV õppeaasta. Kaheksas trükk*. Tartu: K/Ü „Loodus“, 1932.

Uniwer, M. *Maadeteadus. Esimene jagu. Algõpetused, Läänemere maad, Weneriik ja teised Euroopa riigid*. Pärnu, 1906.

Veiderman, A. *Maateadus õpperaamat algkoolidele I. IV õppeaasta. Eestimaa ja tema naabermaad. Euroopa ja teiste ilmajagude ülevaade*. Tallinn, 1924.

Ajalooõpikud

Adamson, J. *Ajalugu I. Eesti ajalugu progümnaasiumi I klassile*. Tartu, Tallinn: Kirjastus osaühing „Loodus“, 1938.

Adamson, J. *Ajalugu III. Progümnaasiumi III ja reaalkooli I klassi kursus*. Tartu, Tallinn: Kirjastus osaühing „Loodus“, 1938.

Adamson, J. *Ajalugu IV. Progümnaasiumi IV ja reaalkooli II kl.kursus*. Tartu, Tallinn: Kirjastus osaühing „Loodus“, 1938.

Adamson, J. *Ajalugu gümnaasiumile I. Gümnaasiumi humanitaarharu I klassi kursus*. Tartu, Tallinn: Kirjastus osaühing „Loodus“, 1938.

Adamson, J. *Ajalugu gümnaasiumile II. Esimene osa. Gümnaasiumi humanitaar- ja reaalharu II klassile*. Tartu, Tallinn: Kirjastus osaühing „Loodus“, 1938.

- Adamson, J. *Eesti ajalugu I. Gümnaasiumi II klassi kursus (8. õppeaasta)*. Tartu: K/Ü „Loodus“, 1935.
- Adamson, J. *Eesti ajalugu II. Gümnaasiumi III klassi kursus (9. õppeaasta)*. Tartu: K/Ü „Loodus“, 1935.
- Adamson, J. *Eesti ajalugu. Rahvakoolidele*. Tartu: K/Ü „Loodus“, 1925.
- Adamson, J. *Eesti ajalugu ühenduses üldajalooga. Algkooli V õppeaasta*. Tartu: K/Ü „Loodus“, 1929.
- Adamson, J. *Eesti ajalugu ühenduses üldajalooga. Algkooli VI õppeaastale*. Tartu: K/Ü „Loodus“, 1930.
- Adamson, J. *Jutustusi kodumaa ajaloost. Algkooli IV õppeaasta*. Tartu: K/Ü „Loodus“, 1929.
- Adamson, J. *Keskaeg keskkoolidele*. Tartu: K./ü. „Loodus“, 1932.
- Adamson, J. *Keskaeg. Üld- ja kodumaa ajalugu. Keskkooli II klassi kursus (VI õppeaasta)*. Tartu: K/Ü „Loodus“, 1935.
- Adamson, J. *Uus aeg I. Keskkooli III klassi kursus*. Tartu: K./Ü. „Loodus“, 1933.
- Adamson, J. *Uus aeg II. Keskkooli IV klassi kursus*. Tartu: K./Ü. „Loodus“, 1934.
- Adamson, J. *Uus aeg. Üld- ja kodumaa ajalugu I. Keskkooli III klassi kursus (VII õppeaasta)*. Tartu: K/Ü „Loodus“, 1936.
- Ajalugu Eesti alamatele koolidelle*. Rakvere, 1885.
- Asson, E. *Keskaeg. Kolmas täiendatud trükk*. Tartu: Osäühisus „Noor-Eesti Kirjastus“, 1922.
- Asson, E. *Uus aeg*. Tartu: Noor-Eesti Kirjastus, 1925.
- Asson, E. *Üldine ajalugu algkoolidele ja iseõppijaile. I jagu, II vihk: Keskaeg*. Tartu: Osäühisus „Noor-Eesti Kirjastus“, [1922].
- Asson, E. *Üldine ajalugu ühes eesti ajalooga. Keskaeg. (keskkooli II kl. kursus VI õppeaasta)*. Tartu: Noor-Eesti Kirjastus, 1935.
- Asson, E. *Üldine ajalugu ühes Eesti ajalooga. Uusaeg. Keskkooli III kl. kursus, VII õppeaasta*. Tartu: Noor-Eesti Kirjastus, 1936.
- Asson, E., Möller, A. *Eesti ajalugu ühes üld-ajalooga. Algkooli V klassile*. Tartu: Noor-Eesti kirjastus, 1931.
- Bergmann, J. *Üleüldine ajalugu. Kolmes jaus koolidelle ning igale teaduse nõudjalle kirja pannud J. Bergmann. Teine jagu: Keskaeg*. Tartu: Schnakenburg, 1880.
- Grossschmidt, O. *Eesti ajalugu rahvakoolidele. Kokku seadnud O. Grossschmidt*. Tartu: Ed. Bergmanni trükk, 1918.

- Jürgens, J. L. *Ajalugu rahwakoolidele*. Tallinn: G. Pihlaka kirjastus, 1918.
- Jürgens, J. L. *Ajalugu rahwakoolidele. II. anne. Uus aeg*. Tallinn: G. Pihlaka kirjastus, 1920.
- Jürgens, J.L. *Lühikene üleüldine ja kodumaa ajalugu 3 ja 4 aastase õpekestwusega rahwakoolidele*. Tallinn: G. Pihlaka kirjastus, 1918.
- Kampmann, M. *Eesti ajalugu. Piltide kujul rahwakoolidele kokku seadnud M. Kampmann*. Tallinn: Gustaw Pihlaka kirjastus, 1919.
- Koli-ramat. Kahheksamas jagger. Süündinud asjade juttustamine. Teine pool*. Tartu, 1861.
- Konks, J. *Eesti ajalugu I. Ajaloo õpperaamat progümnaasiumi I klassile*. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 1938.
- Konks, J. *Eesti ajalugu II. Ajaloo õpperaamat progümnaasiumi II klassile. Teine trükk*. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 1939.
- Konks, J. *Uus-aeg. Ajaloo õpperaamat keskkooli III klassile*. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 1936.
- Konks, J. *Uus- ja uusim aeg. Ajaloo õpperaamat progümnaasiumi IV ja reaalkooli II klassile*. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 1938.
- Körber, K. *Mailma aiaramat, kus sees on, mis mailma algmisest Ma peäl on süündinud: kunningattest, Madest, söddadest n. t. s. mitme pildiga ärraselletatud*. Tartu: H. Laakmann, 1860.
- Laar, A. *Üldajalugu keskkoolidele. Kesk-aeg. Koostanud A. Laar*. Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi Kirjastus, 1932.
- Madisson, J., Ney, G., Tarvel, P., Konks, J. *Ajalugu gümnaasiumile I. Humanitaargümnaasiumi I kl. kursus. 2. vihk*. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 1937.
- Möller, A., Asson, E. *Eesti ajalugu ühes üld-ajalooga ja kodanikuteadus. Algkooli VI klassile*. Tartu: Noor-Eesti Kirjastus, 1931.
- Parijõgi, J. *Möödunud ajad jutustavad. Ajalooraamat algkooli IV klassile*. Tartu: Kirjastus „Kool“, 1931.
- Parijõgi, J., Adamson, T. *Möödunud ajad jutustavad II. Ajaloo tööraamat algkooli V klassile*. Tartu: Kirjastus „Kool“, 1933.
- Parijõgi, J., Adamson, T. *Möödunud ajad jutustavad III. Ajaloo tööraamat algkooli VI klassile*. Tartu: Kirjastus „Kool“, 1934.
- Prants, H. *Eesti wanem ajalugu. Koolidele ja iseõppimiseks. Omapärane arenemise aeg. Muinasajast wabaduse kaotamiseni. Piltidega, ajaloolise ja rahwateadlise kaardiga: Läänemeremaad 13-dal aastasajal*. Tallinn: Eestimaa Kooliõpetajate Wastastikkuse Abiandmise Seltsi raamatukaupluse kirjastus, 1920.
- Sitska, J. *Ajaloo algõpetus. Lõpuosa. Neljas ümbertöötatud trükk*. Tallinn: K.-Ü.

„Rahvaülikool“, 1923.

Sitska, J. *Ajaloo algõpetus. Wana-, kesk- ja uus aeg*. Tallinn: A. Busch, 1908.

Sitska, J. *Ajaloo algõpetus. Wana-, kesk- ja uus aeg. Kokku seadnud J. Sitska. Teine trükk*. Tallinn: Eestimaa Kooliõpetajate Wastastiku Abiandmise Seltsi kirjastus, 1918.

Sitska, J. *Ajaloo algõpetus. Wana-, kesk- ja uus aeg. Kolmas parandatud ja meie ajani täiendatud trükk*. Tallinn: Eestimaa Kooliõpetajate Wast. Abiandm. Seltsi raamatukaupluse kirjastus, 1920.

Sitska, J. *Üleüldine ajalugu. II jagu: Keskaeg. Kokku seadnud J. Sitska*. Tallinn: A. Busch, 1911.

Sitska, J. *Üleüldine ajalugu. III. jagu: Uus aeg. Kokku seadnud J. Sitska*. Tallinn: A. Busch, 1908.

Sitska, J. *Üleüldine ajalugu IV. jagu. Kõige uuem aeg*. Tallinn: Rahvaülikool, 1921.

Tarvel, P., Madisson, J., Annist, L. *Ajalugu gümnaasiumile II*. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 1938.

Kirjandus

Adamson, J. Kuidas meil püütakse mõnikord pedagoogilist mõtet elustada. Hra. M. Kampmanni kirjutuse puhul. // *Postimees*, 07. oktoober, 1926. Lk. 4.

Alenius, K. *Ahkeruus, edistys, ylimielisyys. Virolaisten Suomi-kuva kansallisen heräämisen ajasta tsaarinvallan päättymiseen (n. 1850-1917)*. Studia Historica Septentrionalia 27. Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys, Rovaniemi 1996.

Alenius, K. The Images of Neighbours: Estonians and Their Neighbours. // Alenius, K., Fält, O.K., Jalagin, S. (toim.). *Looking at the Other – Historical Study of Images in Theory and Practise*. Oulu: Oulu University Press, 2002. Lk. 53-72.

Allport, G. W. *The Nature of Prejudice*. Garden City, New York: Doubleday & Company, Inc., 1958.

Arndt, A. North/South. // Beller, M. Leerssen, J. (toim.) *Imagology. The cultural construction and literary representation of national characters. A critical survey*. Amsterdam, New York: Rodopi, 2007. Lk. 387-389.

Beller, M. Perception, image, imagology. // Beller, M. Leerssen, J. (toim.) *Imagology. The cultural construction and literary representation of national characters. A critical survey*. Amsterdam, New York: Rodopi, 2007. Lk. 3-16.

Beller, M. Stereotype. // Beller, M. Leerssen, J. (toim.) *Imagology. The cultural construction and literary representation of national characters. A critical survey*. Amsterdam, New York: Rodopi, 2007. Lk. 429-433.

[Blumberg, G.] *Juhataja Kodu- ja isamaa tundmisele. Lastele õpetuseks kokkupanud G. Blumberg*. Tartu: H. Laakmann, 1871.

Boulding, K. E. *The Image: Knowledge in Life and Society*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1973.

Gerrits, A., Adler, N.(toim.). *Vampires Unstaked. National Images, Stereotypes and Myths in East Central Europe*. Amsterdam: North-Holland, 1995.

Gundelach, P. Joking Relationships and National Identity in Scandinavia. // *Acta Sociologia*. 43(2), 2000. Lk. 113-122.

Hálfðanarson, G. From Linguistic Patriotism to Cultural Nationalism: Language and Identity in Iceland. // *Language and Identities in Historical Perspective*. URL (kasutatud 03. mai 2013) www.stm.unipi.it/programmasocrates/cliohnet/books/language2/05_Halfdanarson.pdf.

Hellström, K. Landscape as a Museum? Preserving Valuable Farming Landscapes with Political Measures. // Sarapik, V., Tüür, K., Laanemets, M.(toim.) *Koht ja paik / Place and Location*. Tallinn:[Eesti Kirjandusmuuseumi kultuuri ja kirjandusteooria töörühm], 2002. Lk 112-128.

Hiiemaa, K. *Aafrika retseptsioon eestikeelses triikisõnas (kuni 1917)*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2006.

imago. // Eesti keele seletav sõnaraamat, 1. kd., A-J. Langemets, M. et al. (toim.) Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2009. Lk. 593.

Ísleifsson, S. Iceland. // Beller, M. Leerssen, J. (toim.) *Imagology. The cultural construction and literary representation of national characters. A critical survey*. Amsterdam, New York: Rodopi, 2007. Lk. 248-251.

Jones, M. The „Two Landscapes“ of North Norway and the „Cultural Landscape“ of the South. // Jones, M., Olwig, K. R.(toim.) *Nordic Landscapes. Region and Belonging on the Northern Edge of Europe*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2008. Lk. 283-299.

Kampmann, M. Kodumaa ajaloo õpetuse sihid ja esitusviisid algkoolis. // *Postimees*, 09. veebruar, 1926. Lk. 4.

Karjahärm, T. Venestamisaeg. // Vahtre, S. (toim.) *Eesti ajalugu V. Pärisorjuse kaotamisest Vabadussõjani*. Lk. 270.

Klaassen, O.-M. *Aasia ja Aafrika 1900-1918 ning kontaktid Eestiga*. Tartu: Tartu Ülikool, 1992.

Kukk, K. *Riikide ja rahvaste kuvandid saksa okupatsiooni aegsetes Eesti ajaloo- ja geograafiaõpikutes*. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool, ajaloo ja arheoloogia instituut, 2011.

kuvand. // Eesti keele seletav sõnaraamat, 2. kd., K. Langemets, M. et al. (toim.) Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2009. Lk. 621.

Laar, M. *Äratajad: rahvuslik ärkamisaeg Eestis 19. sajandil ja selle kandjad*. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2005.

Laul, E. Õpiku kohast rahvuslikus kultuuris. // *Kooliraamatu arengust Eestis. 12.-14.*

- märtsini 1992 Tartus toimunud Eesti kooliajaloo V konverentsi materjalid. Tartu: B. G. Forseliuse Selts, 1996. Lk. 13-20.
- Leerssen, J. Image. // Beller, M. Leerssen, J. (toim.) *Imagology. The cultural construction and literary representation of national characters. A critical survey*. Amsterdam, New York: Rodopi, 2007. Lk. 342-344.
- Lippmann, W. *Public opinion*. [Santa Monica]: BN Publishing, 2007.
- Lotman, J. Jumala tahe või hasartmäng? (Seaduspärane ja juhuslik ajaloo protsess) // Lotman, J., Lotman, M. (koost.). *Hirm ja segadus. Esseid kultuurisemiootikast*. Tallinn: Varrak, 2007. Lk. 108-118.
- Lotman, J. Nõiajaht. Hirmu semiootika. // Lotman, J., Lotman, M. (koost.). *Hirm ja segadus: esseid kultuurisemiootikast*. Tallinn: Varrak, 2007. Lk. 50-68.
- Oinas, F. J. Naabrid ja võõrad keeles ning rahvaluules. // Oinas, F. J. *Kalevipoeg kütkeis*. Toronto: Mana, 1979. Lk. 97-116.
- Olwig, K. R. Danish Landscapes. // Jones, M., Olwig, K. R. (toim.) *Nordic Landscapes. Region and Belonging on the Northern Edge of Europe*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2008. Lk. 3-11.
- Paatsi, V. Berend Gildenmann. Ühe XIX sajandi eesti kirjamehe elusaatus. // *Keel ja Kirjandus* XLVI(3), 2003. Lk. 210-217.
- Paatsi, V. Eestikeelne geograafiaõpik 1816-1944. // *Kooliraamatu arengust Eestis: 12.-14. märtsini 1992 Tartus toimunud Eesti kooliajaloo V konverentsi materjalid*. Tartu: B.G. Forseliuse Selts, 1996. Lk. 53-55.
- Paatsi, V. *Eesti talurahva loodusteadusliku maailmapildi kujunemine rahvakooli kaudu (1803-1918)*. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikooli kirjastus, 2003.
- Palamets, H. Eesti Vabariigi koolides kasutatud ajalooõpikutest aastatel 1919-1940. // *Kooliraamatu arengust Eestis: 12.-14. märtsini 1992 Tartus toimunud Eesti kooliajaloo V konverentsi materjalid*. Tartu: B.G. Forseliuse Selts, 1996.
- Palamets, H. *Ülevaade ajaloo õpetamise arengust. Õppevahend ajaloo-osakonna üliõpilastele*. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 1968.
- Petersoo, P. Kas „Teine“ on alati negatiivne? // *Vikerkaar* 20(10-11). Lk. 109-117.
- Pihlamägi, M. *Eesti industrialiseerimine 1870-1940*. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 1999.
- Pingel, F. *UNESCO Guidebook on Textbook Research and Textbook Revision. 2nd revised and updated edition*. Paris, Braunschweig: UNESCO, 2010.
- „prejudice.“ *Encyclopædia Britannica. Encyclopædia Britannica Online Academic Edition*. Encyclopædia Britannica, Inc., 2013. Web. 27. Apr. 2013. <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/474816/prejudice>.

Raud, R. Naabri kuju ja kaasaegse inimese subjekt. // *Vikerkaar* 12(10-11). Lk.71-80.

Rühling, R. Swedes. // Beller, M. Leerssen, J. (toim.) *Imagology. The cultural construction and literary representation of national characters. A critical survey*. Amsterdam, New York: Rodopi, 2007. Lk. 248-251.

Said, E. W. *Orientalism*. London: Penguin Books, 2003.

Selart, A. (toim.) *Eesti ajalugu II. Eesti keskaeg*. Tartu: Tartu Ülikool, 2012.

Sirk, V. Eesti keskkooli ajaloo ja kodanikuõpetuse õpikud 1919-1930. // *Kooliraamatu arengust Eestis: 12.-14. märtsini 1992 Tartus toimunud Eesti kooliajaloo V konverentsi materjalid*. Tartu: B.G. Forseliuse Selts, 1996. Lk. 38-41.

Sporrong, U. The Province of Dalecarlia (Dalarna): Heartland or Anomaly? // Jones, M., Olwig, K. R.(toim.) *Nordic Landscapes. Region and Belonging on the Northern Edge of Europe*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2008. Lk. 192-219.

Sporrong, U. The Swedish Landscape: The Regional Identity of Historical Sweden. // Jones, M., Olwig, K. R.(toim.) *Nordic Landscapes. Region and Belonging on the Northern Edge of Europe*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2008. Lk. 141-156.

Spring, U. Norwegians. // Beller, M. Leerssen, J. (toim.) *Imagology. The cultural construction and literary representation of national characters. A critical survey*. Amsterdam, New York: Rodopi, 2007. Lk. 214-216.

Stadius, P. *Southern Perspectives on the North: Legends, Stereotypes, Images and Models*. Gdańsk : Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego ; Berlin : Nordeuropa-Institut der Humboldt-Universität zu Berlin, 2001.

Sušova, V. Images of Domination: Representations of Ethnic Hierarchies in Russian Geography Textbooks in 1875-1918. // Alenius, K., Fält, O. K., Mertaniemi, M. (toim.) *Imagology and Cross-Cultural Encounters in History*. Rovaniemi: Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys, 2008. Lk. 205-220.

Zetterberg, S. *Eesti ajalugu*. Tallinn: Tänapäev, 2009.

Zur, O. *The Love of Hating: The Psychology of Enmity*. URL (kasutatud 03. mai 2013) <http://www.zurinstitute.com/enmity.html>.

Tacitus, P. Cornelius. Germaanlaste päritolust ja paiknemisest. // „*Loomingu raamatukogu*“ LI(21-22) Tallinn: Kultuurileht, 2007.

Tamm, M. *Kuidas kirjutatakse ajalugu? Intervjuuraamat*. Tallinn: Varrak, 2007.

„thought.“ *Encyclopædia Britannica. Encyclopædia Britannica Online Academic Edition*. Encyclopædia Britannica Inc., 2013. Web. 03 May. 2013.

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/593468/thought>.

Tulviste, T. *Ameerika Ühendriikide kuvand nõukogude perioodi eestikeelsetes ajalooõpikutes*. Magistritöö. Tartu Ülikool, ajaloo ja arheoloogia instituut, 2001.

Väljataga, M. Narratiiv. // *Keel ja kirjandus*, LI (8-9). Lk 684-697.

Vääri, E., Kleis, R., Silvet, J. *Võõrsõnade leksikon*. Tallinn: Valgus, 2006. Lk. 1006.

LISAD

Lisa 1. Jüri Parijõgi stiilinäide. Põhja-Eesti Taani võimu all. Parijõgi, J. *Möödunud ajad jutustavad. Ajalooraamat algkooli IV klassile*. Tartu: Kirjastus „Kool“, 1931. Lk. 69-70.

Mis ta siin kuulis, oli kurb uudis – põhjapoolsed maakonnad ei olnudki enam vabad. Kurvalt jutustas vana külavanem, et paar aastat pärast õnnetut Paala-lahingut, kus langes palju ka nende küla mehi, tulid uued vaenlased, taanlased, põhjast omakorda tooma uut usku ja võõrast võimu. Nende kuningas (Valdemar II) tulnud suure sõjalaevastikuga Lindanisa kantsi alla Rääveli maakonda. Vallutanud tugeva kantsi ja nüüd ehitavat sinna uut linna. „Nad on niisama hõelad kui sakslasedki,“ jutustas külavanem edasi /.../. „Meil on ükspuha, kes meid ristib, salaja käime ikkagi Taara hiies, kuid nii sakslased kui taanlased, mõlemad tahavad makse ja andameid. Kes jõuab neid rahuldada? Ei ole enam elu sugugi.“

Lisa 2. E. Assoni ja A. Mölleri stiilinäide. Eestlaste kokkupuuted viikingitega. Asson, E., Möller, A. *Eesti ajalugu ühes üld-ajalooga. Algkooli V klassile*. Tartu: Noor-Eesti kirjastus, 1931. Lk. 136.

Nii Taani kui Rootsi püüdsid Eestimaad oma valitsuse alla saada, kuid eestlaste sõjakus ja vabadusearmastus, aga ka tugev merevägi, ei võimaldanud seda teostada, kuigi vahel olude sunnil tuli vanadel eestlastel maksta taanlastele või rootslastele maksu. Esimesele soodsal juhul püüti oma ülevõimu ilmutada. Ühel säärasel retkel XII sajandil (a. 1187) hävitasid eestlased, soomlased ja kurelased Rootsi tähtsaima kaubalinna ning pealinna Sigtuna täielikult. Sest ajast kasvas eestlaste mõju Läänemerele, mis võimalda elavamat kauplemist oma naabritega. Leidus ju häid sadamaid kaubalaevadele Saaremaa, Tallinna, Matsalu ja Haapsalu lahes.

Lisa 3. Rootsi elu-olu. Kents, J. *Maateadus I: Õpperaamat progümnaasiumi II klassile*. Tartu, Tallinn: „Loodus“, 1939. Lk. 137-138.

Välist jõukuse ja korralikkuse muljet täiendavad punaste seinte ja katustega, kuid valgeks värvitud uksepiitade ja aknaraamidega taluelamud ja muud hooned. Puude rohelusega annavad need hooned silmale meeldiva pildi. Laiad laudtasased telefoniliinidega maanteed seovad külasid ja talusid linnade ja alevitega. Elektri kõrgepingeliinid kõrgetel

raudsõrestiksammasel läbivad seda maad risti ja rästi ning toovad igale poole valgust ja elektrienergiat. Ja elekter on siin majapidamistes suureks abiliseks. Elekter aitab masindada vilja, aitab ka vastavate plokkide abil tõsta küünis heina- või viljakoormaid kõrgele virna otsa, mõnes suuremas majapidamises elekter aitab vastavate masinate abil lehmigi lüpsata.

Vabrikute suured tööstushooned laoruumide ja platsidega linnades ja alevites ning elektrijõujaamad jugade ja koskede kaldail annavad tõendust kõrgetaesemelisest tööstuse arengust. Siin on vabrikuid, kus metsamaterjalid töötatakse ümber tselluloosiks, paberiks, puupapiks, tuletikkudeks ja muuks. Samuti on siin rohkesti vabrikuid, kus leiavad töötlemist põllumajandussaadused mitmesuguseiks toidu- ja maitseaineteks ning kehakatteiks. Metallivabrikud valmistavad mitmesuguseid masinaid, liiklemisvahendeid, põllutööriistu, piimameiereide sisseseadusid ja mitmesuguseid muid tarberiistu.

Lisa 4. Heeringapüügist Norras. Sütt, S., Koppel, D. *Maateaduse õpperaamat algkoolidele: VI õppeaasta. Euroopa ühes Eestimaaga. Tartu: K/Ü „Loodus“, 1924. Lk. 131-132.*

Bergenist lõuna poole ilmuvad kesktalvel suured heeringaparved. Kümnete kilomeetrite ulatusel täidavad nad mere sedavõrt, et alused läbi ei pääse ja sissetorgatud teivas püsti jääb. Heeringapüük on norralaste tähtsamaks elatisalaks. Iga aasta lähevad merele 6000 kalurilaeva 30 000 mehega ja tulevad tagasi rohke saagiga. Teist niipalju on ametis nende sissesoolamisega. Raske ja hädaohtlik on see leivateenistus. Heeringad tulevad kudema Norra rannale jaanuari- ja veebruarikuul, mil vihased marud mere mässule ajavad, jäist vihma rabistab või lumetorm kõike kinni matab. Kuid kalur läheb igapäev merele. Ta elu on kaalu peal, soolane merevesi lõhub ta käsi, külmad märjad võrgunöörid rebivad neid veriseks, kuid ta teab, et halb saak toob ta majja puudust ja viletsust.

Lisa 5. Rohkeid võrdlusi Eestiga sisaldav Taani küla kirjeldus. Parts, A. *Maateaduse töö- ja õpperaamat progümnaasiumi II klassile. Tartu: Noor-Eesti Kirjastus, 1938. Lk. 126-127.*

Talumajad elustavad oma valgete või punaste seintega ja telliskivist katustega suurel määral maastikku. Igal pool looklevad asfaltteed läbi külade. Kruusateid näeb Taanis väga harva.

Siin-seal torkavad silma sakilise tõmbi torniga valged punaste katustega kirikud ja piimatalituste telliskivist korstnad. Puid on vähe, nii metsade ning metsatukkade näol kui ka talude ümbruses. Seda enam aga võib leida taluhoonete ees aedasid, roose ja muid lilli, eriti roose leidub igal pool. Õunapuu-aiad enamasti puuduvad.

Taani talu põhitüübiks on ümber väheldase keskõue ehitatud hoonetekobar. Nelinurkne keskõu on umbes 20-30 meetrit pikk ja ligikaudu niisama lai. Ühe külje võtavad enda alla eluruumid, ülejäänud kolm külge on majapidamise otstarveteks /.../. Säärast pilti nagu meie suuremate talude juures, kus talu hoonestik koosneb kuni kümnest erihoonest, me siin ei näe. /.../

Kui meie külades tähelepandavamateks ehitisteks on kiriklad, vanad kõrtsihooned, vallamajad ja koolimajad, siis Taanis torkavad eeskätt silma ruumikad koolimajad, niisama ruumikad vanadekodud ja ärid. Siin-seal mõne künka otsas võib veel näha küla veevärgi madalat veepaaki. Elektervalgustus on peagu üldine./.../

Maaelanike eluruumes pannakse puhtusele niisama suurt rõhku kui linnadeski. Keegi ei vabanda, et „maa elu ja töö on must ja kus sa siin ikka puhtust saad pidada“. Põrandad on tavalisti lakiga üle tõmmatud, harvemini leidub linoleumpõrandaid. Kuna tööjalanõudega eluruumidesse ei minda, siis on tolmu ja mustust põrandail vähe. Seinad on tapetseeritud või krohvitud, kuid seintele on riputatud väga rohkesti pilte ja muid pisasju. Köögi sisustuses on hästi arvestatud perenaiste erisoove.

Palgaliste põllutööliste saamine on Taanis veel raskem kui meil viimasel ajal. Ka siin põgeneb rahvas linnadesse, kuigi talutöö on üldiselt märksa kergem kui meil ja kuigi taluelu on peagu samal tasemel kui linnades elumõnustusel poolest, vahest lõbustusi on maal vähem. Tundub, et just lõbustused ongi tähtsaimaks teguriks maainimeste linnadesse põgenemiseks. Näiteks Taani väikelinnad ei tõmba kuigi palju, küll on aga pealinn Kopenhaagen paisunud juba ligi miljoni elanikuga linnaks.

Taani külad ja alevikud pakuvad tõepoolest veelgi vähem meelelahutust kui meil. Siin ja seal on küll rahvaülikoole, kuid seltsimaju, tantsulokaale ei ole, ainult mõni kohvik või kohvik-restoran.

SUMMARY

The Image of the Nordic Countries in Estonian Geography and History Textbooks from 1849 to 1939

It is common for different nations to obtain a certain image of *others*, especially of surrounding countries and their inhabitants. This behaviour naturally gives an important information of the *others* it is addressed to, but also speaks of nations' attitude towards its own land and identity. Social scientists and psychologists have been interested in this topic, doing research from nowadays' perspective using tools provided by the theory of imagology. Historians have discovered images to be an important background for historical events and processes. The aim of this research is to give an overview of the image of the Nordic Countries as it is exposed in Estonian geography and history textbooks from the second half of the 19th century to the end of the year 1939. On the one hand it is necessary, because the Nordic region, that Estonia has a strong geographical and cultural connection with, has not received the deserved attention in this field yet. On the other hand the period itself brings up an important question: did gaining the independence in year 1918 change anything in the image of the Nordic countries?

Based on research it can be said that the image of Nordic countries (here: Sweden, Norway, Denmark and Iceland; Finland is not included) consists of four main subcomponents: the image of landscape, of people and society, historical image and image in relation with Estonia. In general Sweden is most marked by its historical image, while Denmark's appearance is more concentrated on current improvement in society. In the image of Norway the landscape and society are dominating, while Iceland is almost only remarkable by its extraordinary landscape. As stated previously, the research is based on school textbooks. They are always influenced by the spirit of the time and current pedagogical beliefs, as well as the style of individual authors. Therefore it is more accurate to say that the changes in the image of the Nordic countries are rather shaped by progress in these fields than by gaining the independence. However, the latest certainly brought stronger ethnocentric and agricultural viewpoint to the matter in hand.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, **Liisa Randmaa** (isikukood: 48910104227)

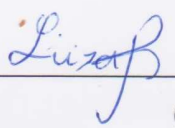
1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

bakalaureusetöö „Põhjamaade kuvand eestikeelsetes geograafia- ja ajalooõpikutes 1849-1939“,

mille juhendaja on Karin Hiimaa, *PhD*,

- 1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
 - 1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
 3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus 21. mail 2013

(allkiri)